

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOLOĢIJAS UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
PSIHOLOĢIJAS NODAĻA

**JAUNIEŠU MORĀLĀ SPRIEŠANA UN AGRESĪVAS UZVEDĪBAS IZPAUSMES
TAGADNĒ SAISTĪBĀ AR PIEDZĪVOTO VARDARBĪBU**

MAĢISTRA DARBS

Autors: Elīna Kalniece
Studenta apliecības Nr.: ek09082
Darba vadītāja: Ph.D., prof. Sandra Beatrice Sebre

RĪGA 2015

ANOTĀCIJA

Maģistra darba mērķis bija noskaidrot un izpētīt uzrādītas piedzīvotas fiziskās, emocionālās un seksuālās vardarbības un pozitīvās attieksmes saistību ar morālo spriešanu un agresīvu uzvedību jauniešiem tagadnē. Pētījumā piedalījās 118 vidusskolu un koledžu jaunieši, vecumā no 18-24 gadiem, 47 sievietes un 71 vīrietis. Pētījumā tika izmantotas trīs aptaujas - Bērnības traumas aptauja (Childhood Trauma Questionnaire /CTQ/, Fink & Bernstein, 1995), Morālo spriedumu tests (Moral Judgement Test – MJT/, Lind, 1978) un Agresijas aptauja (Aggression Questionnaire, Buss & Perry, 1992).

Pētījuma rezultāti rāda, ka visā pētījuma izlasē kopumā starp morālās spriešanas kompetences rādītāju un uzrādītu piedzīvoto vardarbību nepastāv statistiski nozīmīgas korelācijas, taču, apskatot sieviešu un vīriešu grupas atsevišķi, tika konstatēti nozīmīgi rezultāti. Sieviešu grupā pastāv statistiski nozīmīga, negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un morālās spriešanas C rādītāju. Visai grupai kopā pastāv negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 5. stadiju un pozitīva korelācija starp piedzīvoto pozitīvo attieksmi un morālās spriešanas 6. stadiju. Pastāv pozitīvas saistības starp piedzīvoto fizisko vardarbību un fizisko agresiju, dusmām un naidīgumu tagadnē; starp piedzīvoto emocionālo vardarbību un dusmām, un naidīgumu tagadnē; starp morālās spriešanas 1. stadiju un fizisko agresiju.

Atslēgas vārdi: morālā spriešana; piedzīvotā fiziskā, seksuālā, emocionālā vardarbība; piedzīvotā pozitīvā attieksme; agresīvas uzvedības izpausmes

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the relationship between moral reasoning, experienced abuse and aggressive behavior to examine the associations between these variables. The study included 118 young people, aged 18-24 years, 47 females and 71 males. In this study were used 3 instruments – Childhood Trauma Questionnaire /CTQ/ (Fink & Bernstein, 1995), the Moral Judgement Test /MJT/ (Lind, 1978) and the Aggression Questionnaire (Buss & Perry, 1992).

The research results showed that in all the study sample as a whole there was no statistically significant correlation between the moral judgement competence C score and experience of abuse. However, in examining the women's and men's groups separately, significant results were noted. For women there was found a statistically significant negative correlation between the experience of physical abuse and moral judgment competence C score. The research results also showed that in the group as a whole there was found a statistically significant negative correlation between experience of sexual abuse and moral reasoning at stage 5; a positive correlation between experience of emotional support and moral reasoning at stage 6. Positive correlations were found between the experience of physical abuse in relation to physical aggression, anger and hostility; experience of emotional abuse in relation to anger and hostility; and between moral reasoning at stage 1 and physical aggression.

Key words: moral reasoning; experienced emotional, sexual, physical abuse, emotional support; aggressive behavior

SATURS

Morālās spriešanas jēdziena skaidrojums un tās teorijas.....	6-12
Morālās spriešanas jēdziena skaidrojums	6-7
Morālās spriešanas attīstības teorijas	7-12
Piažē kognitīvā morālās spriešanas attīstības teorija	8-10
Kolberga morālās spriešanas attīstības teorija	8-10
G.Linda Morāles divu aspektu teorija un Morālo spriedumu tests.....	10-11
Giligenas sieviešu morālās attīstības modelis.....	11-12
Agresija.....	13-16
Agresijas jēdziena skaidrojums	13
Agresīvas uzvedības veidi	13-14
Agresīvas uzvedības cēloņi.....	14-16
Vardarbība.. ..	17-21
Vardarbības jēdziena skaidrojums	17-18
Vardarbības veidi.....	18-19
Piedzīvota vardarbība un tās sekas	19-21
Saistība starp piedzīvotu vardarbību, agresīvām uzvedības izpausmēm un morālās spriešanas attīstību	22-24
Pētījumu pārskats par saistību starp morālo spriešanu, piedzīvotu vardarbību un agresīvu uzvedību	22-24
Metode	25-26
Pētījuma dalībnieki	25
Pētījuma instrumentārijs	25-26
Pētījuma procedūra	26
Rezultāti.....	27-33
Diskusija	34-39
Secinājumi	40-42
Izmantotā literatūra un avoti.....	43-48

Mūsdienu Latvijā trūkst pētījumu par piedzīvotas vardarbības saistību ar morālo spriešanu un nav izpētīta saistība starp morālo spriešanu un agresīvām uzvedības izpausmēm. Skatoties arī pasaules mērogā, šo jēdzienu saistība ir maz pētīts jautājums.

Vēršu uzmanību uz jēdzieniem, kuri ietekmē indivīda ikdienu, ja ne tiešā, tad netiešā veidā. Morālā spriešana ietekmē rīcību, lēmumu pieņemšanu, attiecības ar citiem, tāpēc svarīgi, lai morālā spriešana attīstītos atbilstoši vecumam, vai vismaz netiktu pakļauta dažādiem negatīviem faktoriem kā, piemēram, vardarbībai. Mūsdienu sabiedrībā var novērot vardarbību plašā mērogā, dažādās izpausmēs un liela daļa no notiekošā pat netiek pamanīta (piemēram, emocionālā vardarbība, kura daudziem ir ierasta ikdienas uzvedība). Ir ģimenes, kurās nopērt bērnu ir norma un tiek uzskatīts, ka tas ir lietderīgi un vērtīgi, nepadomājot par to, kā tas var ietekmēt turpmāko bērna attīstību, tai skaitā arī morālo. Ir izpētīts, ka piedzīvota vardarbība ietekmē to, kā mēs domājam par lietām, ko uzskatam par pareizu un, ko par nepareizu (Williams, 2007).

Pamatojoties uz esošajiem pētījumiem, ir konstatēta saistība starp piedzīvotu vardarbību dažādos kontekstos un morālo spriešanu (Affouneh, 2007; Astor, 1994). Ir izpētīta saistība arī starp piedzīvotu vardarbību un agresīvu uzvedību - piedzīvota vardarbība var izsaukt indivīda uzvedībā agresiju un dusmas (Fergusson, Horwood & Ridder, 2005; Williams, 2007). Un saistība ir izpētīta arī starp morālo spriešanu un agresiju - agresīva uzvedība ir skaidrs morālais pārkāpums, savukārt morālo principu pārkāpšana ļoti bieži iekļauj sevī fiziskās vai verbālās agresijas izpausmes (Arsenio & Lemerise, 2004).

Pētījumi rāda, ka nereti vardarbību cietušo bērnu sociālā attieksme un domāšana veicina turpmāku vardarbīgu rīcību. Un agresija var būt kā simptoms iekšējai trauksmei, konfliktiem vai antisociālām personības iezīmēm, kas, savukārt arī ietekmē bērna morālo attīstību (Astor, 1994). Šī pētījuma ietvaros parādās visu trīs jēdzienu - morālās spriešanas, agresīvas uzvedības un piedzīvotas vardarbības savstarpējā saistība.

Var secināt, ka vardarbību cietušie bērni, nereti nespēj pieņemt racionālus lēmumus, nespēj izsvērt, kas ir labs un, kas ir slikts. Viņiem var būt traucēta uztvere par situācijām, par apkārtējiem un pašiem par sevi, kas ietekmē viņu morālo spriešanas attīstību, kā arī var veicināt to, ka šie bērni arī paši kļūst agresīvi.

Bakalaura darba ietvaros (Kalneniece, 2013) izpētīju, ka piedzīvotas vardarbības saistība ar morālo spriešanu parādās tieši pie augstākajām morāles vērtībām, pie vispārējiem ētikas principiem. Indivīdam ir attīstītas zemākās morāles vērtības, bet ir grūtības sasniegt augstākās morāles vērtības. Domāju, ka būtu vērtīgi atkārtot līdzīgu pētījumu, kā arī izpētīt to, kā pagātnē piedzīvota vardarbība ietekmē ne tikai tagadnes morālo spriešanu, bet arī agresijas izpausmes tagadnē.

MORĀLĀS SPRIEŠANAS JĒDZIENA SKAIDROJUMS UN TĀS TEORIJAS

Morālās spriešanas jēdziena skaidrojums

Morālā spriešana attiecas uz spēju pieņemt lēmumus un izteikt spriedumus, kas ir morāli (t.i. balstās uz vispārpieņemtiem morāles principiem) un rīkoties saskaņā ar tiem (Kohlberg, 1964, kā minēts Lind, 2011). No tā varam secināt, ka katra indivīda morālā spriešana ir cieši saistīta ar to, kā indivīds veido attiecības un attieksmi pret citiem. Morālā spriešana ietekmē indivīda spēju adaptīvi rīkoties un adaptīvi reaģēt dažādās dzīves situācijās. Tāpēc ir ļoti svarīgi, lai šī attīstība notiek, pēc iespējas, bez mazāk negatīvu faktoru ietekmes.

Kohlbergs (Kohlberg, 1987) morālās spriešanas jēdzienu skaidro, kā specifisku attīstības komponentu, kas ietver sevī morālo „es”, uzsverot arī morālās attīstības nozīmīgumu, identitātes meklējumus, morālo pārliecību, viedokļus un uzvedību (Colby & Kohlberg, 1987, kā minēts Mathew, Mayhew & Engberg, 2010).

Morāle ir ideālu jeb principu kopums, kas palīdz cilvēkam noteikt atšķirību starp labo un ļauno. Morāle ir nepieciešama, lai indivīds spētu atbilstoši reaģēt un sekot šīm atšķirībām. Kā raksta pētījuma autors (Shaffer, 1993, kā minēts Eysenck, 2004), sabiedrībā valdītu liels haoss, ja nepastāvētu šī izpratne starp labo un ļauno, pareizo un nepareizo, respektīvi, sabiedrība nespētu efektīvi un adekvāti funkcionēt.

Psiholoģija pēta trīs *morāles aspektus*, t.i. cilvēku morālei tiek izdalīti trīs komponenti: *kognitīvais komponents*, kurš ietver sevī to, kā mēs konceptualizējam labo un ļauno un pieņemam lēmumu rīkoties, kā mēs domājam par morālajiem jautājumiem un vērtībām; *emocionālais jeb afektīvais komponents*, kurš ietver sevī to, kā mēs izjūtam labo vai ļauno, tās ir emocionālās reakcijas saistībā ar morālajām domām un uzvedību; un *uzvedības komponents*, kurš raksturo to, kā mēs patiesībā rīkojamies, ja izjūtam kārdinājumu pārkāpt savus morāles principus; kā mēs uzvedamies, cik godīgi esam, cik krāpjamies vai melojam (Eysenck, 2004). Šie morāles komponenti, ir nozīmīgi morālās spriešanas attīstībā. Interesanti pievērst uzmanību tam, ka, piemēram, kognitīvajā līmenī mēs varam apjaust, ka kaut ko darīt nedrīkstam, bet tomēr to izdarām, vai arī uzvedības līmenī izdarām kaut ko sliktu un tad emocionālajā līmenī jūtamies vainīgi. Jo indivīdam attīstītāka morālā spriešana, jo saprātīgāk viņš veidos spriedumus un pieņems lēmumus, ņemot vērā pēc iespējas pilnīgāk visus 3 morāles komponentus.

Nākamās apakšnodaļas attīstības teoriju izklāstā būs redzams, ka katrs autors, kurš tiks pieminēts, attīstības teorijās uzsver atšķirīgus morāles komponentus. Aizenks (Eysenck, 2004) vienā no saviem darbiem apraksta to, ka Piažē un Kohlbergs ir uzsvēruši kognitīvo morālās

spriešanas komponentu, un sociālās mācīšanās teorētiski vairāk ir pievērsušies uzvedības komponentam.

Cilvēka automātisko reakciju bieži vien nosaka tieši viņa morāles standarti. Brīdī, kad jārikojas spontāni, tad parādās cilvēka spontānā reakcija, un tā, tiešā veidā, ir saistīta ar cilvēka morāles principiem un standartiem. Tāpēc, lai cilvēks rīkotos atbilstoši situācijai, nekaitējot sev un citiem, ir svarīgi, ka viņam morālā spriešana ir attīstījusies pēc iespējas augstākā līmenī (Durkin, 1995).

Pārskatot literatūru, var izdarīt secinājumus, ka dažādi autori uzsver dažādu teoriju nozīmīgumu. Piemēram, kā raksta viena pētījuma autors (Jorgensen, 2006), gadu gaitā ir pieņemtas un izmantotas divas galvenās morālās attīstības teorijas – Lorencsa Kolberga (Lawrence Kohlberg, 1976) „tiesiskuma” teorija un Karolas Giligenas (Carol Gilligan, 1982; 1988) „gādības” teorija. Taču būtiski minēt, ka Žana Piažē (Piaget, 1932) teorija tiek uzskatīta par pamatu morālās spriešanas attīstības izpētē.

Morālās spriešanas attīstības teorijas

Piažē kognitīvā morālās spriešanas attīstības teorija

Piažē (Piaget, 1932) par morālās attīstības pamatu pieņēma noteiktu kognitīvo spēju attīstības līmeni. Piažē teorija tika izmantota kā pamats morālās spriešanas attīstības izpētē.

Piažē (Piaget, 1932, kā minēts Eysenck, 2004) savā izpētē izmantoja intervijas un morālo dilemmu risināšanas metodes. Savas teorijas pirmsākumus sāka veidot, novērojot un, kopīgi ar bērniem (vecumā līdz 13 gadiem), spēlējot spēli, kurā jāriepina stikla bumbiņas. Viņu interesēja tas, kā bērni saprot un ievēro spēles noteikumus. Pēc novērojumiem Piažē konstatēja, ka bērniem vecumā līdz 4 gadiem vēl nav attīstīta izpratne par spēles noteikumiem, viņi spēlē piedalās, lai uzvarētu, spēles noteikumiem nepievēršot uzmanību. Piažē šo agrīno vecuma posmu nosauca par “amorālo stadiju” un, balstoties uz novērojumiem, izdalīja 2 morālās attīstības stadijas: *Heteronomā stadija*, kura raksturīga 5-10 gadus veciem bērniem, kuru domāšana un uzvedība šajā stadijā ir pēc spēles noteikumiem noteikta un tendēta uz rigiditāti ar grūtībām atšķirt būtiskos morāles principus no noteikumiem, kas maināmi savstarpēji vienojoties. Šai stadijai raksturīga „melnbaltā domāšana” – vai nu labs vai ļauns; racionalizēšana, attaisnojumu meklēšana un spēcīga atkarība no autoritātēm (paklausības un soda morāle). Otrā stadija: *Autonomā moralitāte*, kura tiek dēvēta arī par morālo relatīvismu vai morālo konstruktīvismu; šī stadija raksturīga sākot ar pusaudžu vecumu; raksturīga spēja reflektējoši un kritiski izvērtēt savus morālos principus; spēja diferencēt morālos principus; spēja racionāli diskutēt un demokrātiski risināt konfliktus pretrunu gadījumā.

Kolbergs (Kohlberg, 1976) izmantoja Piažē teoriju, kā pamatu saviem pētījumiem, no kuru rezultātiem viņš attīstīja savu teoriju. Tāpēc tālāk aplūkosim Kolberga morālās spriešanas attīstības teoriju.

Kolberga morālās spriešanas attīstības teorija

Pārskatot dažādus pētījumus un pārlasot dažādu literatūru par šo tēmu, varu nonākt pie secinājuma, ka šī ir viena no atzītākajām un visbiežāk izmantotajām morālās spriešanas attīstības teorijām. Šajā teorijā ir 3 līmeņi un zem katra līmeņa vēl 2 apakšlīmeņi – stadijas. Kopā 6 stadijas (skat.1.tabulu).

Tabula 1			
Kolberga 6 morālās spriešanas attīstības stadijas			
Līmenis un stadija	Kas ir pareizi	Iemesli darīt pareizi	Sociālā perspektīva
<i>1. Līmenis – Pirmskonvencionālā morāle</i>			
Pirmā stadija – heteronoma morāle	Noteikumu ievērošana, lai izvairītos no soda;	Izvairīšanās no soda; autoritāra spēka un varas atzīšana.	<i>Egocentrisks viedoklis:</i> Neatzīst, ka cilvēku intereses atšķiras. Domā par to, kā rīcība ietekmēs citu fiziski, nevis psiholoģiski.
Otrā stadija – individuālisms, instrumentāls mērķis, apmaiņa	Sekošana noteikumiem tikai tad, kad tas ir paša interesēs; rīkošanās savu interešu vadībā un ļaušana arī citiem darīt tāpat.	Kalpošana savām interesēm un vajadzībām pasaulē, kurā citiem cilvēkiem arī ir savas intereses un vajadzības.	<i>Konkrēts individuālistisks skata punkts:</i> Apzināšanās, ka katram cilvēkam ir savas intereses, kurām sekot, un, ka šīs intereses konfliktē, tāpēc pareizi ir sekot savām interesēm.
<i>2. līmenis – Konvencionālā morāle</i>			
Trešā stadija – savstarpējo starppersonu cerības/gaidas, attiecības un savstarpējā pielāgošanās	Dzīvot atbilstoši līdzcilvēku gaidām. „Būt labam” ir svarīgi un nozīmē, ka indivīdam ir labi motīvi. Tas nozīmē arī savstarpēju attiecību saglabāšanu – uzticību, lojalitāti, respektu un pateicību.	Vajadzība būt labam savās un citu acīs. Rūpes par citiem. Vēlme ievērot likumus un sekot autoritātei, kas atbalsta stereotipiski labu uzvedību.	<i>Skata punkts ietver indivīda attiecības ar citiem:</i> Kopīgu izjūtu apzināšanās, vienošanās, un gaidas, kuras ir pārākas par individuālajām interesēm.
Ceturrtā stadija – sociālā sistēma un sirdsapziņa	Jāpilda tie pienākumi, kuriem esi piekritis vai solījis pildīt. Likumiem ir jāseko, izņemot ekstrēmos gadījumos, kad tie ir konfliktā ar citiem sociālajiem pienākumiem.	Mērķis ir uzturēt sociālo sistēmu, lai izvairītos no tās sabrukšanas. Sirdsapziņa sekmē pildīt pienākumus.	<i>Uztver situāciju no sabiedrības kopējā labuma:</i> Atbalsta sociālo sistēmu, kas nosaka lomas un noteikumus.

<i>3. līmenis - Pēckonvenciālā vai principiālā morāle</i>			
Piektā stadija – sociālās vienošanās un individuālās tiesības	Apzināšanās, ka cilvēkiem ir dažādas vērtības un viedokļi, un ka tipiski vērtības un likumi ir relatīvi, atbilstoši grupas vajadzībām. Šiem relatīvajiem likumiem tomēr vajadzētu sekot, jo tā ir savstarpēja vienošanās. Dažas vērtības ir absolūtas – dzīvība un brīvība – un tās vienmēr vajag atbalstīt.	Pienākuma izjūta pret likumu – sociālā vienošanās un likuma ievērošana labklājības un cilvēku tiesību pasargāšanas dēļ. Brīvprātīga iesaistīšanās, atbildības izjūta pret ģimeni, draugiem, darba pienākumiem. Apziņa, ka likumi un pienākumi ir balstīti uz apsvērumiem par vispārēju sabiedrības labumu.	<i>Morālā spriešana ir primāra, bet tā tiek integrēta ar likumiem un savstarpēju vienošanos. Izpratne, ka likumi un moralitāte var būt ar pretrunām, un, ka to integrēšana var būt komplicēta.</i>
Sestā stadija – Vispārējie ētikas principi	Sekošana sevis izvēlētajiem ētiskajiem principiem. Likumi vai sociālās vienošanās parasti ir derīgas, jo tās atbilst šiem principiem; kad neatbilst, rīkojas saskaņā ar saviem principiem. Savu rīcību balsta uz katra cilvēka cieņas atzīšanu un universāliem morāles, taisnīguma, saprāta un loģikas principiem.	Racionāla pārlicība par universālo morālo principu derīgumu un atbildības izjūta saistībā ar šiem morālajiem principiem.	<i>Moralitāte ir primāra: Indivīds apzinās moralitātes būtību un to, ka cilvēks ir vērtība pati par sevi, un pret viņu kā vērtību ir jāizturas.</i>

(Kohlberg, 1976, no Cole & Cole, 1993, 528-529).

Tipiski bērns, pirmsskolas gados, pauž uzskatus un uzvedību atbilstoši 1. vai 2. morālās spriešanas attīstības stadijām, skolas vecumā sāk veidoties morālā spriešana atbilstoši 3. vai 4. stadijai, savukārt, morālās spriešanas 5. stadiju, kas sāk attīstīties jauniešu vecumā, sasniedz tikai ap 10-20% no cilvēkiem (Kohlberg, 1976). To, kā indivīds attīstās atbilstoši šīm stadijām, ietekmē dažādi faktori, kā, piemēram, vecāku audzināšanas stils, sociālā vide, draugu loks, vērtības. Šie faktori var būt kā labvēlīgi cēloņi pilnvērtīgākai morālajai attīstībai, bet, protams, visiem šiem faktoriem pastāv arī riska iespēja, ka tie var būt kā nelabvēlīgi cēloņi nepareizai un traucētai morālajai attīstībai. Viens no šiem cēloņiem var būt, piemēram, vardarbība, bet par to nākamajā nodaļā.

Pievēršoties tabulai, aplūkosim katru līmeni mazliet sīkāk, papildinot tabulu ar informāciju, izmantojot dažādus literatūras avotus. *Pirmais līmenis* pēc teorijas tipiski ir raksturīgs pirmsskolas un sākumskolas bērniem. Pirmā līmeņa, pirmā stadija ir balstīta uz soda un paklausības orientāciju (Kohlberg, 1976, kā minēts Eysenck, 2004; Sternberg, 1995).

Bērni nepārkāpj likumus tāpēc, lai nesaņemtu sodu, viņi ir egocentriski, neapsverot citu cilvēku intereses. Pirmā līmeņa, otrā stadija balstās uz indivīda paša vajadzībām. Šī stadija atšķiras no pirmās ar to, ka bērni saprot, ka citiem indivīdiem var būt citādākas intereses, bet tikai tik lielā mērā, kā – ja es palīdzēju kādam, viņš palīdzēs arī man. Mērķis ir tas pats, - lai gūtu labumu sev. *Otrais līmenis* pēc teorijas tipiski ir atbilstošs sākot no pamatskolas, pusaudžu vecuma un raksturīgs arī daudziem jauniešiem un pieaugušajiem. Otrā līmeņa, trešajā stadijā, indivīds saprot, ka, nevis viņa individuālās intereses ir primārās, bet gan visas grupas kopīgās intereses ir svarīgas. Šajā stadijā indivīdam ir tendence darīt to, ko no viņa sagaida viņam tuvie cilvēki. Otrā līmeņa, ceturtajā stadijā indivīdā attīstās cieņa pret sabiedrībai nepieciešamajām normām. Šajā stadijā indivīdi īpaši pievērš uzmanību sabiedrības kopējam viedoklim, svarīgi ir klausīt autoritātes uzskatiem un sekot likumiem, jo tā ir pareizi (Kohlberg, 1976, kā minēts Eysenck, 2004; Sternberg, 1995). Pētījumi rāda, ka *Trešā līmeņa* morālās spriešanas stadiju raksturīgā domāšana tipiski sākas ne ātrāk kā vecumā no 16 gadiem, un to sasniedz tikai ap 10-20% no jauniešiem. Trešā līmeņa, piektajā stadijā indivīds jau saprot cilvēku tiesību un sociālās vienošanās nozīmību. Cilvēks jau sāk sekot augstākām morālām vērtībām, un viņam ir daudz dažādu vērtību un viedokļu par dažādām lietām. Viņš spēj diferencēt, ko vēlas darīt un kas ir jādara, nevis tikai dara, jo tā ir pieņemts, un spēj diferencēt to, ka reizēm tas, kas ir morāli pareizs, atšķiras no tā, kas ir legāli pareizs. Pētījumi rāda, ka tikai piektā daļa jauniešu sasniedz šo 5. stadiju (Sternberg, 1995). Trešā līmeņa sestajā, pēdējā stadijā, indivīds vadās pēc sevis izvēlētiem, universāliem morāliem principiem, pēc kuriem vadīties, uz kuru pamata izlemt, kā rīkoties. Un, kā jau tika minēts, Kolbergs (Kohlberg, 1976) uzskata, ka šo pēdējo attīstības stadiju realitātē sasniedz ļoti maz cilvēku.

G.Linda Morāles divu aspektu teorija un Morālo spriedumu tests

Georgs Linds (Lind, 1978) savos pētījumos un teorijas izklāstā jēdziena “morālā spriešana” vietā biežāk lieto jēdzienu “morālā kompetence”.

Morālā kompetence vispārēji tiek definēta kā indivīda spēja pielietot savus morālos ideālus ikdienas dzīvē, īpaši situācijās, kad tiek risināti morālie konflikti. Šī definīcija ir atvasināta no Kolberga morālās spriešanas spēju definīcijas (Kohlberg, 1964, kā minēts Lind, 2013).

Linds min, ka morālā kompetence ietver sevī ne tikai spēju veikt spriedumus, kas ir saskaņā ar saviem morāles standartiem, bet arī atrast risinājumus dažādos konfliktos, izmantojot diskusijas, pat tad, ja indivīds saskaras ar svarīgiem jautājumiem, spēcīgu opozīciju, un viņu pamata morāles principi tiek apdraudēti (Lind, 2011). Morālā kompetence ir nepieciešama, lai indivīds spētu adekvāti un efektīvi piedalīties sociālajā un darba dzīvē; lai

spētu sadzīvot ar indivīdiem no dažādām kultūrām; lai būtu spējīgs konstruktīvi tikt galā dažādās konfliktsituācijās. Ja šī kompetence indivīdam trūkst vai ir ļoti vāji attīstīta, morālie ideāli lēnām var pārvērsties un izpausties motivētā, tīšā vardarbībā (Ishida, 2006, kā minēts Lind, 2011).

Balstoties uz Piažē (Piaget, 1932) un Kolberga (Kohlberg, 1976) teorijām un veiktajiem pētījumiem, Linds (Lind, 1978) iesaistījās morālās spriešanas izpētē un izstrādāja Morālo spriedumu testu (Moral Judgement Test – MJT) (Lind, 1978), kurš mēra morālo spriešanu katrā no Kolberga izvirzītajām 6 morālās spriešanas stadijām. Šis tests satur divu situāciju, dilemmu aprakstus, kuru personāžu darbību jānovērtē pēc piekrišanas tās darbībai, pēc Likerta skalas. Katrai no dilemmām tiek piedāvāti seši argumenti „par” un seši „pret” dilemmas personāžu rīcībai, kurus jānovērtē Likerta skalā no -4 līdz +4. Katrs no argumentiem atbilst vienai no Kolberga stadijām. Beigās tiek iegūti sešu stadiju rezultāti, kā arī C rādītājs (C score), kas atrodas diapazonā no 1 līdz 100 un tiek gradēts dažādos līmeņos.

Morālais spriedumu tests pašā pamatā balstās uz Piažē (Piaget, 1932) un Kolberga (Kohlberg, 1976) teorijām un tālāk arī uz paša autora Linda (Lind, 1978) Morāles divu aspektu modeļa teoriju (angl. - *Dual-aspect theory*), kuru veido *afektīvais* un *kognitīvais aspekts*. *Afektīvais aspekts* ietver sevī morāles principus un vērtības. Afektīvo aspektu, Morālā spriedumu testā, atklāj stadiju preferences rādītāji (pēc Kolberga teorijas (skat.1.tab., 8.lpp) (Kohlberg, 1976)). Šie rādītāji rāda, kuru morālās attīstības stadiju argumenti morālajā spriešanā tiek uzskatīti par vispieņemamākajiem un, kuri visvairāk tiek noraidīti, tādējādi atklājot indivīda morālo attieksmi. Savukārt *kognitīvo aspektu* Morālā spriedumu testā izsaka C rādītājs, kurš uzrāda kopējo katra jaunieša morālās spriešanas līmeni.

Vienā no nesenajiem pētījumiem, Linda izvirzīta un arī apstiprinātā hipotēze ir šāda: jo augstāk attīstīta indivīda morālā kompetence, jo vairāk viņš dod priekšroku augstāk attīstītām morāles vērtībām un vairāk noraida zemākās morāles vērtības (Lind, 2013).

Giligenas sieviešu morālās attīstības modelis

Arī Giligenas (Gilligan, 1982; 1988) teorija par morāles attīstību ir atzīta un izmantota psiholoģijā, arī viņa ir ieguldījusi savu darbu morālās spriešanas attīstības izpētē.

Kolberga pētījumos kā pētījuma dalībnieki bija tikai zēni, savukārt Giligena atkārtoja Kolberga pētījumu ar meitenēm un tika konstatēts, ka pusaudžu meitenes vairāk pauž morālos spriedumus, kas atbilst 3. attīstības stadijai un zēni vairāk 4.stadijai. Giligena argumentēja, ka neatkarīgi no tā, ka Kolbergs šīs stadijas, ir nostādījis zināmā secībā, viņasprāt, 3. stadija, kas vērsta uz gādību pret līdzcilvēkiem, ir tikpat augstvērtīga vai pat augstvērtīgāka par 4. stadiju. Viņa apgalvoja arī to, ka vīriešiem salīdzinoši vairāk attīstās tiesiskuma morāle (tā, kas balstās

uz morāles principiem un likumiem), bet sievietēm salīdzinoši vairāk attīstās gādības, rūpju morāle (morāle, kas balstās uz līdzjūtību un gādību par cita labklājību) (Gilligan, 1982, kā minēts Eysenck, 2004). Sievietes ir tās, kuras biežāk uzņemas rūpes par otru, to iemācās ciešā saskarsmē un kontaktā ar savām mātēm, bet puīši vairāk identificējās ar tēviem, kuri biežāk viņiem ir autoritātes un, tāpēc puīšos vairāk attīstās tiesību un taisnīguma morāle (Gilligan & Wiggins, 1988, kā minēts Eysenck, 2004).

Giligena izveidoja sieviešu morālās attīstības modeli, kurš ietver sevī 3 stadijas: 1) *Gādība par sevi – pašsaglabāšanās orientācija* – šajā stadijā raksturīgs tas, ka sievietes primārā interese ir par sevi un savām vajadzībām. Šo stadiju raksturo patmīlība. Pāreja uz nākamo stadiju notiek tad, kad viņa kļūst mazāk patmīlīga un sāk izjust lielāku atbildību pret citiem; 2) *Gādība par citiem – pašaieliedzīga orientācija* – šajā stadijā tiek pieņemti sabiedrības atzinumi par to, kas ir labs. Sieviete kļūst par daļu no sabiedrības, rūpēdamās par citiem. Morāles spriedumus nosaka sabiedrībā vispārpieņemtās normas un tas, kas no viņas tiek gaidīts; 3) *Rūpes par sevi un citiem, nedarīt pāri nedz sev, nedz citiem* – šajā stadijā raksturīgs tas, ka sieviete vairs neizvirza vienīgi citu vajadzības kā primārās, bet rūpējas arī par sevi. Lai to izdarītu, sievietei jānovērtē, kādas ir viņas vajadzības, primāri, esot godīgai pret sevi. Šai stadijai raksturīgas līdzsvarotas rūpes par sevi un citiem.

Aizenks (Eysenck, 2004) min, ka ir veikti pētījumi, kuros ir aplūkotas dzimumu atšķirības morāles attīstībā, bet ir konstatēts, ka daudzas īpašības dzimumu atšķirībās nav iespējams izmērīt. To, ka Giligenas (1982) teorijas patiesumu ir grūti pierādīt, min arī tādi autori kā Džafijs un Haidis (Jaffee & Hyde, 2000, kā minēts Eysenck, 2004). Šie autori ir veikuši metaanalīzi par morālo attīstību. Viņi secināja, ka, morālās spriešanas kontekstā, ir daudz vairāk līdzību nekā atšķirību starp zēniem un meitenēm. Kopumā šajā pētījumā atklājās samērā maza tendence uz to, ka zēniem ir izteiktāka tiesiskuma morāles attīstība, nekā meitenēm, un mazliet lielāka, tomēr arī neliela tendence uz to, ka meitenēm ir izteiktāka rūpju un gādības morāles attīstība, nekā zēniem.

AGRESIJA

Agresijas jēdziena skaidrojums

Kā minēts vienā no pētījumiem, ir vairāk nekā 200 mēģinājumu definēt agresiju, taču pašreizējais vienojošais skaidrojums ir tāds, ka agresija ir uzvedība ar mērķi nodarīt kaitējumu citam indivīdam, zinot un saprotot, ka šis indivīds ir motivēts izvairīties no šī kaitējuma (Ching et al., 2012). Šī definīcija apzināti izslēdz nejaušā kaitējuma nodarīšanu otram, tā nav agresija, jo nav tikusi plānota. Šī definīcija izslēdz arī kaitīgas darbības, no kurām cietušais nevēlas izvairīties.

Citā pētījumā agresija tiek aprakstīta kā uzvedības modelis, kas ir ar mērķi nodarīt jebkādu fizisku vai emocionālu kaitējumu citai dzīvai būtnei, nerēķinoties ar otra vajadzībām, koncentrējoties uz labuma gūšanu sev (Ardrey, 1970).

Agresīva uzvedība ir skaidrs morālais pārkāpums, savukārt morālo principu pārkāpšana ļoti bieži iekļauj sevī fiziskās un/vai verbālās agresijas izpausmes (Arsenio & Lemerise, 2004).

Agresija var novest pat pie tā, ka indivīds, kurš pauž agresīvu uzvedību, lai sasniegtu sev vēlamos materiālos mērķus, var pilnībā ignorēt un/vai noraidīt otra cilvēka morālās vajadzības, vērtības un tiesības, un uz šī cilvēka rēķina, tiekties uz sev vēlamu rezultātu (Arsenio & Lemerise, 2004).

Agresīvas uzvedības veidi

Ir vairāki agresijas jēdziena iedalījumi: *naidīgā* un *instrumentālā agresija*; *reaktīvā* un *proaktīvā agresija*; *tiešā* un *netiešā agresija*.

Naidīgā agresija tiek definēta kā impulsīva uzvedība, paužot dusmas, ar mērķi kādu sāpināt vai ievainot. Naidīgo agresiju virza dusmas, frustrācija un bieži šī uzvedība ir kā atbildes reakcija uz uztvertiem draudiem (Green, 2001, kā minēts Dickens, Piccirillo & Alderman, 2013). Citos avotos, kur tiek piedāvāts citādāks agresijas iedalījums *naidīgās agresijas* veidam ir atbilstoša *reaktīvā agresija*, kur tiek minēts arī tas, ka šī agresīvā uzvedība var izpausties ne tikai kā agresija, ko virza dusmas, bet arī kā indivīda reakcija uz uztvertu bīstamu sociālo vidi (Dodge, 1991, kā minēts Tucker et al., 2013). *Naidīgā* jeb *reaktīvā agresija* parasti ir impulsīva atbildes reakcija, kas var arī būt ar mērķi atriebties (Tucker et al., 2013).

Instrumentālā agresija ir iepriekš izplānota, apzināta, agresīva uzvedība, kuras pamatā ir kāds cits, visbiežāk taustāms, mērķis. Instrumentālās agresijas mērķis ir drīzāk kaut ko panākt vai iegūt, nekā nodarīt upurim sāpes (Green, 2001, kā minēts Dickens et al., 2013). Citos avotos šī agresija tiek apzīmēta kā *proaktīvā agresija*, kur tiek aprakstīts, ka šī agresija ir ne

tikai neprovocēta uzvedība, kura balstās uz pārdomātu un izplānotu rīcību, bet šī agresīvā uzvedība izriet no tādiem vides apstākļiem, kuri veicina agresīvu uzvedību (Dodge, 1991, kā minēts Tucker et al., 2013). Tā sasaucas ar sociālās iemācīšanās principiem un šāda agresija balstās uz personīgo mērķu sasniegšanu vai pārkāpuma sajūtu pār citiem (Tucker et al., 2013).

Ir trīs jautājumi, kuri iezīmē primārās atšķirības starp naidīgo/reaktīvo un instrumentālo/proaktīvo agresiju: 1) Kāds ir uzvedības primārais mērķis? Naidīgās/reaktīvās agresijas gadījumā uzvedības primārais mērķis ir kaitējuma nodarīšana otram; savukārt instrumentālās/proaktīvās agresijas gadījumā kaitējuma nodarīšana otram ir tikai kā līdzeklis kāda cita mērķa sasniegšanai; 2) Vai agresīvās uzvedības laikā indivīds piedzīvo dusmas? Naidīgās/reaktīvās agresijas jēdziens jau definīcijā iekļauj sevī dusmu izpausmes, savukārt instrumentālajai/proaktīvajai agresijai, izņemot izņēmuma gadījumus, ir raksturīgs afektīvā uzbudinājuma trūkums; 3) Cik lielā mērā agresīvās uzvedības laikā indivīda uzvedība bijusi apzināta un plānota? Tiek uzskatīts, ka naidīgās/reaktīvās agresijas pamatā ir neplānota un impulsīva uzvedība, taču instrumentālā/proaktīvā agresija tipiski ir apzināta un plānota (Ching et al., 2012).

Vēl citos avotos agresija tiek iedalīta *tiešajā* un *netiešajā* agresijā, kas, savukārt ir līdzīga *attieksmes agresijai*. *Tiešā agresija* nozīmē gan verbālās, gan fiziskās agresijas uzvedības izpausmes, kuras izpaužas impulsīvās dusmās ar redzamu mērķi aizstāvēties, iebiedēt, ievainot, nodarīt pāri. Savukārt, *attieksmes agresiju* raksturo sociāli manipulatīvas darbības, piemēram, manipulēšana ar citiem mērķi kaut ko iegūt, panākt; dažādu aizskarošu piezīmju izteikšana par kādu personu; manipulēšana, sastrīdoties ar kādu draugu, ar mērķi atriebties un panākt to, lai citiem šī persona nepatīktu. *Netiešās agresijas* jēdzienu ieviesa Bjorkqvists ar kolēģiem (Lagerspetz, Bjorkqvist & Peltonen, 1988, kā minēts Vaillancourt et al., 2003). *Attieksmes agresijas* jēdzienu ieviesa Kriks ar kolēģiem (Crick & Grotpeter, 1995), un šis jēdziens ir pielīdzināms netiešajai agresijai, jo abi jēdzieni ietver sevī manipulatīvas darbības. Taču, kā raksta autors, abus šos jēdzienus atšķir viens būtisks faktors – netiešās agresijas raksturs ir pilnībā slēpts, taču attieksmes agresija var būt gan slēpta, piemēram, izplatot baumas, gan arī atklāta, piemēram, ar mērķi atriebties, draudot pārtraukt draudzību (Crick, 1995, kā minēts Vaillancourt et al., 2003).

Agresīvas uzvedības cēloņi

Agresīvas uzvedības cēloņu sākums, primāri, meklējams jau pašā varmākas bērnībā, atkarībā no tā, kādu pieredzi bērns iegūst, kādas vērtības, kādu attieksmi saņem un novēro tuvinieku starpā, kādos apstākļos dzīvo un, protams, vai bērns nav piedzīvojis vardarbību. Bieži izrādās, ka paši varmākas jūtas nelaimīgi, nevērtīgi, ar iegūtām traumām no bērnības.

Taču, protams, varmākas agresīvā uzvedība var būt saistīta ar daudz un dažādiem ietekmējošiem gan ārējiem, gan iekšējiem faktoriem. Daudzkārt cilvēki, kuri nav droši paši par sevi, kļūst agresīvi arī tādēļ, lai aizstāvētu sevi un savu reputāciju (Paciello, Fida, Tramontano, Lupinetti & Caprara, 2008).

Agresijas cēloņi var atšķirties atkarībā no tā, ko indivīds vēlas panākt, kāds ir viņa fiziskais stāvoklis, morālais un garīgais briedums, viņa savaldīšanās spējas, impulsa kontroles spējas, temperaments, vērtības, viņa kultūras dzīve, sociālā vide. Var pavisam droši apgalvot, ka ir ļoti daudz dažādu faktoru, kas ietekmē cilvēka rīcību rīkoties agresīvi, un konkrētāk un specifiskāk, manuprāt, tos var noteikt, izpētot tikai katru varmācīgo indivīdu atsevišķi.

Sociālo apstākļu faktori un ģimenes ietekmes nozīmīgums, saistībā ar to vai indivīds vēlāk ir agresīvs vai nē, tiek uzsvērts vairākos pētījumos. Agresīvi indivīdi biežāk piedzīvo ģimenes disfunkciju pieaugušo vecumā, adaptācijas grūtības pusaudžu vecumā un arī turpmākas agresīvas izpausmes, reizēm psihiskus traucējumus (Fergusson et al., 2005).

Cita raksta autori (Mahajan et al., 2010) piedāvā dažādus riska faktorus, kas paredz agresīvas jauniešu uzvedības izpausmes nākotnē, piemēram: gadījums pagātnē, kad indivīds bijis vardarbīgs vai agresīvs pret citiem; piedzīvota vardarbība mājās vai sabiedrībā, kad varmāka pats ir bijis fiziskas, psiholoģiskas vai seksuālas izmantošanas upuris. Šeit parādās šī pētījuma viena no izvirzītajām hipotēzēm, ka ir saistība starp piedzīvotu vardarbību un agresīvām uzvedības izpausmēm tagadnē.

Vienā pētījumā tika minēts, ka pieaugot indivīda verbālās kompetences spējai, samazinās fiziskās agresijas izpausmes, taču vairāk tiek izmantota verbālā agresija. Savukārt, pieaugot sociāli kognitīvajām spējām un intelektam, samazinās gan verbālā, gan fiziskā agresija, taču pieaug netiešā agresija (Vaillancourt et al., 2003).

Agresīvas uzvedības cēloņi primāri ir saistīti ar indivīda bērnībā iegūto pieredzi, galvenokārt ģimenē. Konkrētāk, kādā longitudinālā pētījumā tika minēts, ka jauniešu proaktīvā un reaktīvā agresija ir saistīta ar ģimenes raksturojumu (Raine et al., 2006). Tika pētīti 7 gadus veci zēni no ģimenēm ar zemu socioekonomisko statusu, kuru tēvi bija bezdarbnieki ar zemu izglītības līmeni. Šiem zēniem parādījās augstāki proaktīvās agresijas rādītāji 16 gadu vecumā, nekā zēniem, kuri bija no ģimenēm ar vidēju vai augstu socioekonomisko statusu un tēva augstāku izglītības līmeni. Šajā pētījumā iezīmējas tas, cik nozīmīga ir ģimenes vide un apstākļi. Balstoties ne tikai uz šī pētījuma un citos pētījumos iegūtajiem rezultātiem, bet arī, novērojot mūsdienu sabiedrību, tiek konstatēts, ka vecāku izturēšanās, audzināšanas stils un attieksme pret bērniem korelē ar vecāku izglītības līmeni.

Ir autori, kuri uzskata, ka agresīva uzvedība ir instinktīva un potenciāli to var izpaust jebkurš vajadzības gadījumā, jo tā paredz stiprākā izdzīvošanu. Taču dažiem indivīdiem var

būt ģenētiska predispozīcija ar noslieci būt vairāk agresīviem, nekā citiem (Maxon, 1998, kā minēts Dickens et al., 2013).

Ir dažādi iekšējie faktori, kas var būt kā cēloņi agresīvai uzvedībai. Agresīva uzvedība ir ļoti cieši saistīta ar individuālajām iezīmēm, piemēram, indivīda garīgo veselību, personības iezīmēm, temperamentu, un, kā iepriekš tika minēts, vai indivīds ir ģenētiski predisponēts veikt agresīvas darbības (Dickens et al., 2013). Kādā pētījumā tika noskaidrots, ka grupā ar dažāda psihiska rakstura traucējumiem, indivīdi ar personības traucējumiem, kā arī ar iepriekšējo dzīves pieredzi, kuras pamatā ir kriminālas darbības, bija vairāk tendēti uz agresīvu uzvedību, nekā pārējie ar citiem psihiskiem traucējumiem (Hansen, 1996, kā minēts Dickens et al., 2013), kas norāda uz saistību starp piedzīvotu agresiju un tieksmi to atkārtot. Ir arī uzskats, ka agresija ir frustrācijas rezultāts. Indivīds jūtas tik ļoti frustrēts un apdraudēts, ka, nespējot sevi savaldīt, kļūst uzbudināts un agresīvs (Dollard et al., 1939, kā minēts Dickens et al., 2013). Vēl kā viens no iekšējiem faktoriem tiek minēts saspringums, spriedze, kuras pieauguma rezultātā indivīds var kļūt agresīvs (Dickens et al., 2013).

Pastāv arī dažādi ārējie faktori, kas var būt par cēloni indivīda agresīvai uzvedībai, piemēram, nelabvēlīga vide ģimenē, skolā, draugu lokā, tāpat arī vardarbīga apkārtējā vide. Ir vairāki pētījumi, kuros atklāta cieša saistība starp agresīvu uzvedību un vardarbības pieredzi pagātnē, kas ir šī pētījuma ietvaros viens no galvenajiem izpētes aspektiem. Vairākos pētījumos ir minēts, ka piedzīvota vardarbība kaut kad agrāk, piemēram, bērnībā, var izraisīt agresīvas uzvedības izpausmes tagadnē (Abderhalden et al., 2002; Dickens et al., 2013; Ferns, 2007; Jansen et al., 2005; Kraus & Sheitman, 2004).

Sociālā iemācīšanās teorija (Bandura, 1973; 2001) izvirza pieņēmumu, ka, ja ģimenes locekļi viens pret otru attiecas ar dažāda veida, tiešu vai netiešu, agresīvu uzvedību un bērns dzīvo šādā vidē, balstoties uz apkārt redzēto un piedzīvoto, šis uzvedības modelis bērnam tiek iemācīts un saglabāts kā turpmākais, pieņemamais reaģēšanas veids. Līdz ar to, situatīvi faktori, kā arī dažādi negatīvi pastiprinājumi, var izraisīt agresīvu uzvedību, rezultātā atstājot arī dažādas negatīvas sekas (Mischel & Shoda, 1995, kā minēts Dickens et al., 2013).

VARDARBĪBA

Vardarbības jēdziena skaidrojums

Iesākumā būtu nozīmīgi definēt atšķirību starp agresijas un vardarbības jēdzieniem.

Vardarbību, definējot kā nekontrolētu, agresīvas uzvedības izpausmi, kuras rezultātā vardarbības upurim tiek radīti ievainojumi, ciešanas, traucējumi attīstībai vai pat turpmākai darbībai. Tas var novest līdz pat neatgriezenisku psihisko, sociālo vai fizisko spēju zaudēšanai vai pat personas nāvei (Wieland, 1998). Tāpēc, - kamēr visas vardarbīgās uzvedības izpausmes iekļauj sevī arī agresīvās uzvedības izpausmes (visa veida vardarbības izpausmes ir agresīvas), ne visas agresīvās darbības ir vardarbīgas (Howells, Daffern, & Day, 2008).

Kā raksta Pasaules Veselības Organizācija, vardarbība ir viena no galvenajām un plaši izplatītākajām problēmām, no kuras neviena sabiedrība nav pasargāta (Ching et al, 2012). Vardarbība arī agrāk ir bijis plaši izplatīts fenomens visā pasaulē, taču daudzos pētījumos tiek uzsvērtā vardarbības izplatīšanās plašākos apmēros, biežāk un aizvien dažādākās izpausmēs. Kā minēts vienā pētījumā, arī depresija, kā iespējamās piedzīvotas vardarbības sekas, jauniešu vidū ir daudz izplatītāka, nekā tas bijis agrāk. Ir pieaudzis gan vardarbības, gan tās dažādo seku biežums un izplatība (Mahajan et al, 2010).

Vardarbība ir viena indivīda (vardarbības veicēja) darbība pret otru (vardarbības upuri), izmantojot sociālu, emocionālu vai fizisku pārsvaru (Loeber, 1997). Vardarbība ir apzināta spēka izmantošana, kas izpaužas, draudot vai reāli nodarot kaitējumu, pašdestruktīvi, kādam citam, grupai, vai visai sabiedrībai kopumā, kas rezultātā var izraisīt traumu, nāvi, psiholoģisku kaitējumu, zaudējumu, kā arī negatīvi ietekmēt vardarbības upura attīstību (Dickens et al., 2013).

Pavisam tiek izdalīti trīs vardarbības veidi – emocionālā, seksuālā un fiziskā vardarbība (kuras sīkāk aplūkosim nākamajā apakšnodaļā).

Tā kā šī pētījuma ietvaros tiek izmantota tieši jauniešu vecuma grupa, būtu nozīmīgi definēt jēdzienu “vardarbība pret bērniem”. Pasaules Veselības Organizācija vardarbību pret bērniem definē šādi: "Vardarbību pret bērnu veido visas fiziskās un/vai emocionālās cietsirdības (nežēlības), seksuālās vardarbības, novārtā pamešanas vai nolaidīgas izturēšanās vai komerciālas vai savādākas ekspluatācijas formas, kas var izraisīt reālu vai potenciālu kaitējumu bērna veselībai, dzīvībai, attīstībai vai pašcieņai, bērnam atrodoties atbildības, uzticēšanās un/vai varas attiecību kontekstā" (WHO, 1999, kā minēts Poudžiunas, 2011, 43.lpp). Daudzviet pasaulē, balstoties uz statistikas datiem, kuri uzrāda paaugstinātu jauniešu iesaistīšanos vardarbīgā rīcībā, aizvien vairāk tiek pievērsta vērība un parādās plašāka mediju interese par vardarbību jauniešu vidū (Ching et al., 2012).

Tiek izvirzīts jauns vardarbības novirziens “vardarbība, lai gūtu baudu”(angl. – *appetitive violence*), kurā vardarbība tiek veikta ar specifiskiem cēloņiem un nolūkiem, kā to nosauc raksta autori, - jauniešu „asās izjūtas meklējumu” un „izsalkuma” rezultātā, kas izpaužas drīzāk uzbudinājuma, nekā dusmu iespaidā. Tas tiek skaidrots, kā tieksme izrādīties, būt pārākam, gūt labsajūtu un adrenalīnu no veiktajām agresīvajām darbībām, nejūtot robežas un neprotot apstāties. Arī šī izvirzītā problēma ir kaut kas jauns, kas, kā min raksta autori, sāk izplatīties aizvien plašāk visā pasaulē (Ching et al., 2012).

Vardarbības veidi

Fiziskā vardarbība tiek definēta, kā darbība, ko vardarbības veicējs veic ar mērķi izraisīt fiziskas sāpes vai kaitējumu citai personai (Astor, 1994). Fiziskās vardarbības rezultātā, upuris var iegūt ne tikai dažādas traumas, bet arī miesas bojājumus, kā arī tas var beigties ar fizisku upura iznīcināšanu.

Fiziskā vardarbība var izpausties dažādās uzvedības izpausmēs: eksplozīvās reakcijās, fiziskā agresijā, ar kaušanos un sišanu citiem, draudos vai mēģinājumos citus sāpināt, vandalismā, kā arī smagākās formās, kā piemēram, izmantojot ieročus, kas var novest pat līdz citu ievainošanai līdz nāvei (Mahajan et al., 2010).

Pasaules Veselības Organizācija fizisku vardarbību definē, kā fiziska spēka tīšu izmantošanu pret citu personu, vai kādu grupu, vai sabiedrību kopumā, kas var atstāt iespējamās sekas – nāvi, psiholoģisku kaitējumu, traucējumus attīstībā vai zaudējumu, kā minēts (Perry, 2009). Citā, Latvijā veiktā, pētījumā, fiziska vardarbība tiek definēta, kā darbība, kad kādu sit, moka, spīdzina, vai citādi apzināti sāpīgi aizskar (Sebre, Lebedeva & Trapenciere, 2004).

Tā kā šī pētījuma ietvaros ir iekļauta jauniešu izlases grupa, tad svarīgi definēt fiziskās vardarbības jēdzienu specifiskāk. Fiziskā vardarbība pret bērnu tiek definēta kā tīša pieaugušā rīcība, kura bijusi ar nolūku radīt bērnam fiziskas sāpes vai ievainojumus (Sebre et al., 2004).

Seksuālā vardarbība ir bērna izmantošana seksuālos kontaktos, kā arī bērna izmantošana, lai gūtu seksuālu stimulāciju vai apmierinājumu, tādā veidā izmantojot bērnu, to iesaistot seksuālās darbībās (Sebre et al., 2004). Tipiski par seksuālo vardarbību tiek uzskatīta darbība, kuru veic persona, kura ir vismaz 5 gadus vecāka par to, kuru izmanto. Šis vardarbības veids var izpausties ne tikai, kā fizisks kontakts (orālais, anālais vai vaginālais dzimumakts), tas var izpausties arī netiešā veidā, kā kailfotogrāfēšana un pieaugušā vai bērna atkailināšana seksuāliem nolūkiem.

Emocionālā vardarbība ir atkārtota cilvēka pašcieņas aizskaršana, ignorēšana, kā arī ņirgāšanās. Tā var izpausties arī, kā vecāku pastāvīga atteikšanās palīdzēt savam bērnam, bet

visbiežāk tā izpaužas kā bērna atkārtota kritizēšana, kliegšana uz viņu, apsūkšana, pazemošana (Sebre et al., 2004). Vēl citā pētījumā kā ļoti izplatīta emocionālās vardarbības izpausme tiek minēta iebiedēšana (Williams, 2007). Ir nozīmīgi minēt, ka emocionālā vardarbība skar bērna morālās spriešanas attīstību, uz ko arī tiek likts viens no galvenajiem uzsvariem šī pētījuma ietvaros. Emocionālo vardarbību mēdz dēvēt arī par „psiholoģisko vardarbību”, jo tā ietekmē arī to, kā bērns uztver sevi, kā viņam veidojas domas par sevi un citiem. No šī apgalvojuma var izsecināt, ka atkārtotas nicināšanas, ignorēšanas, kliegšanas, pazemošanas un/vai iebiedēšanas rezultātā, indivīdam rodas pārliecība, ka viņš ir slikts, nevērtīgs, vainīgs, nevajadzīgs, kas arī turpmāk nosaka un veido viņa dzīves kvalitāti, kā arī to, kā viņš turpmāk veido attiecības ar citiem.

Pārskatot vienu pētījumu Latvijā par vecāku vardarbību pret saviem bērniem, 30% 9. klases skolēni un 22% 5. klases skolēni bija norādījuši, ka cieš no emocionālas vardarbības, un 36% 9. klases skolēni un 25% 5. klases skolēni, ka cieš no emocionālās un/vai fiziskās vardarbības. Visbiežāk bērni norādīja, ka vecāki bieži liek viņiem justies vainīgiem un kliedz uz viņiem. Emocionālā vardarbība procentuāli tika norādīta biežāk, nekā seksuālā un fiziskā vardarbība, jo fizisko uzrādīja 14% 5. klases skolēni un 15% 9. klases skolēni un to, ka cietuši no seksuālās vardarbības, norādīja 3% 5. klases skolēni un 10% 9. klases skolēni (Sebre et al., 2004).

Piedzīvota vardarbība un tās sekas

Kādā, jau iepriekš minētā, Latvijā veiktā pētījumā (Sebre et al., 2004), kā svarīgākie un ar apkopotiem datiem pierādītie piedzīvotas vardarbības faktori tiek minēti – ģimenes materiālie apstākļi, respektīvi, jo ģimenē mazāki ienākumi, jo vairāk bērni uzrādījuši piedzīvoto vardarbību, vecāku dusmas un/vai depresija, vecāku pārmērīga alkohola lietošana, radu un draugu atbalsta trūkums, kā arī vecāku vardarbības pieredze bērnībā. Starp vardarbību un šiem visiem faktoriem pastāv statistiski nozīmīgas saistības.

Piedzīvotas vardarbības sekas var būt daudz un dažādas. Vardarbības ietekme uz upuri mainās atkarībā no indivīda personības elastīguma, iekšējā spēka, emocionālām, fiziskām adaptēšanās spējām, kad viņam nācies saskarties ar grūtībām, izaicinājumiem vai draudiem (Condly, 2006). Tātad, jo cilvēks ir elastīgāks, jo vieglāk viņam ir pārvarēt grūtības, tai skaitā arī vardarbības pārdzīvojumu.

Kā vairāki ievērojami pētījumu autori min, piedzīvota vardarbība var izsaukt indivīda uzvedībā agresiju/dusmas, depresiju, bailes un trauksmes izjūtu, kā arī var ietekmēt viņa domas par savu fizisko drošību (Buckley, Holt & Whelan, 2007; Fergusson et al., 2005; Fowler, Toro, Tompsett & Baltes, 2009; Williams, 2007;). Piedzīvota vardarbība var ietekmēt

emocionālo, kognitīvo, fizisko, psihisko, sociālo, bioloģisko attīstību, kā arī uzvedību (Holt, Buckley, & Whelan, 2008; Perry, 2009; Williams, 2007). Piedzīvota vardarbība var konkrēti izraisīt morālās attīstības traucējumus – pēc piedzīvotās vardarbības morālā attīstība būtu traucēta vai tās attīstība apstātos pavisam, nenotiktu vairs nemaz (Williams, 2007).

Piedzīvota vardarbība var izraisīt arī somatiskas problēmas un arī psihopatoloģiskas reakcijas, kuras ietver sevī tādus simptomus, kā, piemēram, akūts stress, hronisks stress, kā arī var veidoties dažādi psiholoģiski traucējumi – emocionālās svārstības, garastāvokļa traucējumi, pielāgošanās spēju traucējumi, vielu ļaunprātīga izmantošana un uzvedības traucējumi (Williams, 2006). Var parādīties arī trauksme, panika, sociālā fobija un specifiskā fobija (Fergusson et al., 2005). Šeit var minēt arī pēc traumas stresa simptomu parādīšanos.

Vēl ļoti svarīgs un vērā ņemams aspekts saistībā ar piedzīvotu vardarbību un tās sekām, ir vardarbība starp bērna māti un tēvu. Bērnu ļoti lielā mērā ietekmē vecāku savstarpēja vardarbība – tā ietekmē bērna garīgo veselību (Jouriles, McDonald & Skopp, 2005). Ja, piemēram, vīrs sitīs savu sievu, šajās nesaskaņās var tikt iejaukts arī bērns, viņš pats var censties tajās iejaukties, lai mēģinātu palīdzēt, piemēram, savai mātei. Ir empīriski pamatots apgalvojums, ka šajās ģimenēs pastāv risks, ka vīrs var sākt fiziski iespaidot vai seksuāli izmantot bērnu (Hester & Pearson, 1998; McGee, 2000; Kellog & Menard, 2003). Tas nozīmē, ka bērnu ietekmē jebkāda viņam apkārt esošā vardarbība, ne tikai tā, kas veikta konkrēti pret viņu, bet arī tā, kas notiek viņam apkārt.

Balstoties uz dažādiem pētījumiem, var secināt, ka piedzīvota vardarbība var atstāt lielu iespaidu uz visiem cilvēka attīstības procesiem. Protams, to nevar teikt viennozīmīgi un attiecināt uz pilnīgi visiem vardarbības upuriem vienlīdzīgi. Kā tika minēts iepriekš, kādas ir sekas, kuras uz indivīdu atstāj pārdzīvota vardarbība, ir individuāls jautājums, ko nosaka dažādas indivīdu atšķirības, kā arī tas vai pēc pārdzīvotās vardarbības ir saņemta palīdzība.

Svarīgi minēt pētījumus, kuros parādās nozīmīgas saistības, kuras ir būtiskas šī darba ietvaros (piedzīvotas vardarbības saistība ar agresīvu uzvedību tagadnē). Respektīvi, piedzīvota vardarbība var ietekmēt cilvēka uztveri un attieksmi pret sevi un citiem, kas veidojas bērnībā un iezīmējas tālāk arī pieaugušo vecumā. Kad upuris ir piedzīvojis vardarbību un viņā ir nostiprinājušies dažādi uzskati un attieksmes saistībā ar piedzīvoto vardarbību, rezultātā var veidoties tāds kā ciklisks efekts, ka tie, pret kuriem veikta vardarbība, vēlāk paši var kļūt par vardarbības veicējiem (Williams, 2007; Buckley et al., 2007). Šajā gadījumā vardarbība ir gan kā cēlonis, gan kā sekas - vardarbības upuris ir iemācījies, ka šādi, ar dažādām vardarbīgām rīcībām, agresīvi, tiek risināti konflikti, panākts vēlamais rezultāts, un bieži vien citādāk viņš nemaz neprot. Īpaši spilgti tas varētu parādīties pie emocionālās vardarbības – kliegšanas, iebiedēšanas, negatīvas attieksmes, pazemošanas –,

jo šīs darbības bieži vien var notikt arī ļoti neapzināti, sevišķi, ja indivīds pats to kādreiz ir izjutis, ja pret viņu kāds tā ir izturējies. Kādā citā pētījumā minēts, ka jaunieši, kuri bērnībā cietuši no vardarbības, kā arī paši bijuši vardarbīgi pret citiem, vardarbīgi un/vai agresīvi turpina būt arī pusaudžu gados un vēlāk (Mahajan et al., 2010). Vardarbības rezultātā var palielināties arī likumpārkāpumu skaits, indivīds, pret kuru veikta vardarbība, var sākt uzvesties antisociāli, agresīvi (Fowler et al., 2009). Šeit atkal iezīmējas vardarbības cikliskais efekts, ka tie, pret kuriem veikta vardarbība, vēlāk paši var kļūt par vardarbības veicējiem.

Bērnus, pret kuriem veikta vardarbība, ir grūtāk savaldīt, mātēm ir grūtāk nostādīt sevi kā autoritāti bērna acīs, un līdz ar to vēl grūtāk bērnu kontrolēt. Ģimenēs, kur ir notikusi vardarbība, bērni var kļūt agresīvi arī pret vecākiem, var sākt lietot alkoholu un atteikties iet uz skolu, kā arī var sākt zagt. Pētījumā atklājās arī tas, ka bērni, kuri bija cietuši no vardarbības, skolā vairāk par citiem izrādīja fizisko agresiju pret apkārtējiem (Buckley et al., 2007). Domāju, ka šiem bērniem zūd spēja saprast, un ir traucēta iemācīšanās par to, kas ir labs un, kas slikts, jo paši ir bijuši pakļauti vardarbīgai rīcībai. Šie bērni nespēj identificēties ar kādu pozitīvu tēlu, viņi ir nedroši, un, kā tika minēts dažos pētījumos, šiem bērniem ir zema pašcieņa un traucēta saskarsme ar citiem (Holt et al., 2008; Buckley et al., 2007).

Pirms pāreju pie nākamās nodaļas, svarīgi būtu minēt teorētisku secinājumu, ka tas, kā vecāks reagē uz sociāli sodāmām darbībām bērna uzvedībā, spēcīgi ietekmē bērna morālās spriešanas attīstību. Vecāku pozitīvs pastiprinājums, vienalga mērķtiecīgs vai nejaušs, ir viens no galvenajiem mehānismiem, ar kuru palīdzību indivīdi attīsta izpratni par labo un slikto (Aronfreed, 1968). Ļoti cieši saistīts mehānisms ir sods. Sodīšana var būt cēlonis tam, kā bērns rīkosies tālāk. Piemēram, ja bērns saņem pērienu, viņš to var uztvert, kā vienu no konflikta risināšanas veidiem – iesist kādam (Durkin, 1995). Šeit tiek likts uzsvars arī uz to, ka bērns vairāk uztvers to, ko redzēs citus darām, nevis to, ko viņam skaidros, ko un kā darīt. Caur novēroto darbību bērns iemācīsies, kā rīkoties. Kā arī, ja bērns saņems fizisku sodu, tad arī pats to ātrāk apgūs kā konflikta risināšanas veidu.

SAISTĪBA STARP PIEDZĪVOTU VARDARBĪBU, AGRESĪVĀM UZVEDĪBAS IZPAUSMĒM UN MORĀLĀS SPRIEŠANAS ATTĪSTĪBU

Pētījumu pārskats par saistību starp morālo spriešanu, piedzīvotu vardarbību un agresīvu uzvedību

Mūsdienu Latvijā trūkst pētījumu par piedzīvotas vardarbības saistību ar morālo spriešanu un nav izpētīta saistība starp morālo spriešanu un agresīvām uzvedības izpausmēm. Skatoties arī pasaules mērogā, šo jēdzienu saistība ir maz pētīts jautājums.

Aplūkojot esošos pētījumus, iesākumā pievērsīsimies nozīmīgam pētījumam Kolumbijā, kurā pētnieki novēro kā bērni tiek ietekmēti no civilā kara vardarbības. Pētnieki analizēja bērnu un pusaudžu psiholoģiskos un morālos spriedumus par zagšanu un kaitējuma radīšanu. Pētnieki nolasīja stāstus par 3 dažādām situācijām, kurās stāstu galvenajam tēlam ir iespēja izšķirties, ko viņš darītu – zagtu, vai nē: vienkāršā situācijā, kad nebūtu pilnīgi nekāda pamata zagst; situācijā, kuras pamatā ir izdzīvošana; un pēdējā situācijā, kura balstās uz atriebību. Bērniem un pusaudžiem tika lasīti šie 3 dažādie stāstiņi un uzdoti jautājumi par to, kā vajadzētu rīkoties. Rezultātos atklājās, ka izdzīvošanas un atriebības situācijā 85% norādīja, ka sagaidītu, ka stāstiņa varonis zagtu un, ka viņi darītu līdzīgi. Pat vienkāršajā situācijā, kad nebūtu pamats zagst, 45% bērnu norādīja, ka sagaidītu, ka stāstiņa varonis zagtu un, ka viņi darītu līdzīgi. Interesanti arī tas, ka pētījuma autori sagaidīja, ka, ja stāstiņa galvenais varonis izvēlēties zagst, tad bērni norādīs, ka šis varonis jutīs kaunu un vainas izjūtu, bet vairums bērnu norādīja, ka galvenais varonis izjustu prieku (sevišķi izdzīvošanas stāstiņā), bailes un naidu (sevišķi atriebības stāstiņā) (Posada & Wainryb, 2008). Pētījuma rezultāti norāda uz *saistību starp piedzīvotu vardarbību*, ko piedzīvo šie bērni *un morālo spriešanu*. Jo viņiem, dzīvojot vidē, kur notiek civilais karš un cilvēki pastāvīgi jūtas nedroši, lielāku uzmanību ir jāpievērš savai drošībai, tāpēc atšķiras arī viņu vērtību sistēma. Nozīmīgi ir arī tas, ka tie paši bērni, kuri sākotnēji stāstīja, ka vispārīgi zagst un darīt citiem pāri ir slikti, pēc tam, identificējoties ar galveno stāsta varoni, teica, ka tomēr mēģinātu zagst. Kā norāda pētījuma autori (Posada & Wainryb, 2008), tas arī liek domāt par to, ka šie bērni varētu arī reālajā dzīvē zagst un nodarīt kaitējumu citiem. Minēts arī tas, ka bērni veido morālos spriedumus balstoties uz piedzīvoto sociālo mijiedarbību un, ja apkārt valda vardarbība, viņiem drīzāk attīstīsies konflikts starp viņu pašu morālajiem principiem, viņi nonāks iekšējā konfliktā starp to, ka no vienas puses zagst un darīt pāri citiem ir slikti, bet no otras puses labi – gadījumā, ja ir nepieciešamība sevi aizstāvēt, vai apmierināt savas vajadzības.

Citā pētījumā par Palestīnas iedzīvotājiem, kuri arī cieš no kara vardarbības, līdzīgi bija aprakstīta šī *saistība starp piedzīvotu vardarbību un viņu morālo attīstību* (Affouneh, 2007).

Šajā pētījumā tiek uzsvērti tieši viena no šīm darba galvenajām idejām, ka konflikti un vardarbība bērniem ietekmē ne tikai fiziski un sociāli, bet ietekmē arī viņu morālo attīstību (Boyden, 2003). Vienā no pētījumiem rezultāti rāda, ka vardarbība var konkrēti izraisīt morālās attīstības traucējumus – morālā attīstība iestrēgtu un neattīstītos atbilstoši indivīda vecumam (Williams, 2007).

Piedzīvotas vardarbības saistība ar agresīvo uzvedību ļoti spilgti iezīmējas vairākos pētījumos. Piemēram, kādā pētījumā novērots, ka tad, kad upuris ir piedzīvojis vardarbību, un viņš ir nostiprinājušies dažādi uzskati un attieksmes saistībā ar piedzīvoto vardarbību, rezultātā var veidoties tāds kā ciklisks efekts, ka tie, pret kuriem veikta vardarbība, vēlāk paši var kļūt par vardarbības veicējiem (Williams, 2007; Buckley et al., 2007). Šādā gadījumā vardarbības upuris ir iemācījies, ka šādi, ar dažādām vardarbīgām rīcībām, tiek risināti konflikti, panākts vēlams rezultāts, un bieži vien citādāk viņš nemaz neprot. Tas, pret kuru tiek veikta vardarbība, ir iemācījies, ka tas ir normāli un pieņemami.

Kā vairāki ievērojami pētījumu autori min, piedzīvota vardarbība var izsaukt indivīda uzvedībā agresiju un dusmas, kas parāda ciešo *saistību starp piedzīvotu vardarbību un agresīvu uzvedību* (Williams, 2007; Fergusson et al., 2005; Fowler et al., 2009; Buckley, Holt & Whelan, 2007). Arī kādā citā pētījumā minēts, ka jaunieši, kuri bērībā cietuši no vardarbības, kā arī jau bērībā paši bijuši agresīvi pret citiem, agresīvi turpina būt arī pusaudžu gados un vēlāk (Mahajan et al., 2010). Raksta autori izvirza dažādus riska faktoros, kas paredz vardarbīgas jauniešu uzvedības izpausmes nākotnē, un viens no tiem ir piedzīvota vardarbība mājās vai sabiedrībā. Tas nozīmē, ka vardarbības veicējs pats ir bijis fiziskas, psiholoģiskas vai seksuālas izmantošanas upuris. Šajos riska faktoros atkal iezīmējas vardarbības cikliskais efekts, ka tie, pret kuriem veikta vardarbība, vēlāk paši var kļūt par vardarbības veicējiem.

Vēl kādā pētījumā, kur arī spilgti parādās *piedzīvotas vardarbības saistība ar agresīvu uzvedību*, tika izpētīts, ka ģimenēs, kur ir notikusi vardarbība, bērni var kļūt agresīvi arī pret vecākiem, var sākt lietot alkoholu un atteikties iet uz skolu, kā arī var iesaistīties zagšanā. Pētījumā atklājās arī tas, ka bērni, kuri cietuši no vardarbības, skolā šie bērni vairāk par citiem izrādīja fizisko agresiju pret apkārtējiem (Buckley et al., 2007).

Agresīva uzvedība ir skaidrs morālais pārkāpums, savukārt morālo principu pārkāpšana ļoti bieži iekļauj sevī fiziskās vai verbālās agresijas izpausmes (Arsenio & Lemerise, 2004). Šeit parādās *saistība starp agresiju un morālo spriešanu*. Sociāli kompetenti bērni tiecas uz mērķiem, kas saistīti ar pozitīvām attiecībām, kā, piemēram, uz draudzīgu attiecību saglabāšanu, bet agresīvi bērni ir vairāk tendēti sasniegt instrumentālus mērķus, kā, piemēram, situācijas vai objekta kontrolēšanu. Vēl šajā pētījumā ir minēts tas, ka ir

pierādījumi tam, ka iebiedēšana (kas ir viens no emocionālās vardarbības veidiem) izraisa uzvedības traucējumus un var izraisīt iebiedēšanas upurim pārmērīgu jūtīgumu, un nespēju būt empātiskam.

Ir pieņēmums, ka vardarbību cietušo bērnu sociālā attieksme un domāšana veicina vardarbīgu rīcību. Paustā vardarbība var būt kā simptoms iekšējiem konfliktiem vai antisociālām personības iezīmēm, kas, savukārt arī ietekmē bērna morālo attīstību (Astor, 1994). Šajā pētījumā salīdzināja agresīvu bērnu morālo spriešanu ar tiem, kuri nav agresīvi. Bērniem bija piedāvātas divas situācijas – stāsti par neprovocētu un provocētu agresiju. Neprovocētās situācijās veikto agresiju nosodīja gan agresīvie bērni, gan tie, kuri nebija agresīvi. Bet provocētās situācijas, agresīvie bērni, veikto agresiju vairāk vērtēja, kā pieņemamu, atbildot, ka „sistu pretī”, norādot, ka tas būtu taisnīgi un, ka provocētais bija rīkojies amorāli, netaisnīgi. To, ka agresīvie bērni vairāk fokusējās uz psiholoģisko provokāciju, autori skaidroja ar to, ka šiem agresīvajiem bērniem varētu būt bijusi personīga pieredze būt kā cietušajiem. Šeit parādās visu trīs jēdzienu saistība - *morālās spriešanas saistība ar piedzīvotu vardarbību, morālās spriešanas saistība ar agresīvu uzvedību un arī piedzīvotas vardarbības saistība ar agresīvu uzvedību*. Secinot, ka vardarbību cietušie bērni, nereti nespēj pieņemt racionālus lēmumus, nespēj izsvērt, kas ir labs un, kas ir slikts. Viņiem ir traucēta uztvere par lietām, par apkārtējiem un pašiem par sevi, kas ietekmē viņu morālo spriešanas attīstību, kā arī var veicināt to, ka šie bērni arī paši kļūs agresīvi.

Pēdējā minētā pētījuma ietvaros parādās saistība starp visiem trīs pētāmajiem jēdzieniem, kas norāda uz problēmas aktualitāti un, manuprāt, būtu ļoti noderīgi šo saistību izpētīt plašāk arī Latvijā, jo Latvijā, par šo tēmu, nav veikts vēl neviens pētījums (bakalaura darba ietvaros tika veikta šī pētījuma pilotāža starp morālo spriešanu un piedzīvotu vardarbību). Un šobrīd būtu svarīgi veikt pētījumu un izpētīt praktiski:

- 1) Kādas ir saistības starp jauniešu morālās spriešanas un uzrādītajiem piedzīvotas emocionālās, fiziskās vai seksuālās vardarbības un pozitīvās attieksmes rādītājiem?
- 2) Kādas ir saistības starp jauniešu uzrādītajiem piedzīvotas emocionālās, fiziskās, seksuālās vardarbības vai pozitīvās attieksmes rādītājiem un agresīvas uzvedības izpausmēm?
- 3) Kādas ir saistības starp jauniešu morālās spriešanas un agresīvās uzvedības rādītājiem?
- 4) Kādas ir augstāk minētās saistības sieviešu un vīriešu grupām atsevišķi?

METODE

Pētījuma dalībnieki

Pētījumā piedalījās 118 jaunieši – vidusskolēni no 12. klasēm un koledžu studenti no 1. un 2. kursa, vecumā no 18-24 g.v. (vidējais vecums 19,5), 71 vīrietis un 47 sievietes. Pētījuma dati tika ievākti četrās dažādās Latvijas skolās un koledžās.

Instrumentārijs

1. *Bērnības traumas aptauja* (Childhood Trauma Questionnaire - CTQ, Fink&Bernstein, 1995). Latvijā 2004. gadā adaptējušas S.Sebre, L.Ļebedeva un I.Trapenciere. Aptaujā ir apgalvojumi, no kuriem tiek veidotas 4 apakšskalas: izjustā pozitīvā attieksme, piedzīvota emocionālā vardarbība ģimenē, piedzīvota fiziskā vardarbība ģimenē un piedzīvota seksuālā vardarbība ģimenē vai ārpus tās. Respondenti atbildes sniedza 5-punktu Likerta skalā, kur 1 nozīmē „nekad”, 2 – „vienu vai divas reizes”, 3- „dažreiz”, 4- „bieži”, 5- „ļoti bieži”. Aptaujas ticamības pārbaudei tika izmantots Kronbaha alfas koeficients. Augstu ticamību sasniedz Emocionālās vardarbības skala ($\alpha=0,83$); Seksuālās vardarbības skala ($\alpha=0,93$), kā arī Pozitīvās attieksmes skala ($\alpha=0,90$), Fiziskās vardarbības skala sasniedz pieņemamu ticamību ($\alpha=0,785$).

2. *Morālo spriedumu tests* (Moral Judgement Test – MJT, Lind, 1978) Latviešu valodas versiju 2002. gadā adaptējis Gints Malzubris (Malzubris, 2002). Testa tulkojuma labojumus veica E. Kalneniece (Kalneniece, 2012).

Šis tests mēra morālo spriešanas kompetenci katrā no Kolberga izvirzītajām 6 morālās spriešanas stadijām. Tests satur divu situāciju, „morālu dilemmu”, aprakstus, kuru personāžu darbību jānovērtē pēc piekrišanas vai nepiekrišanas tās darbībai. Katrai no dilemmām tiek piedāvāti seši argumenti „par” un seši „pret” dilemmas personāžu rīcībai, kur katru argumentu jānovērtē Likerta skalā no -4 līdz +4. Katrs no argumentiem atbilst vienai no Kolberga stadijām. Beigās tiek aprēķināts, cik lielā mērā respondents piekrīt katras stadijas argumentācijai, kā arī, pēc ģipšas, Linda izstrādātas formulas, tiek aprēķināts kopējais Morālās spriešanas kompetences rādītājs C (Moral Judgement test (MJT) competence score: C index) diapazonā no 1-100 un tiek gradēts šādos līmeņos:

- zems (1 – 9)
- vidējs (10 – 29)
- augsts (30 – 49)
- ļoti augsts (augstāks par 50);

Morālo spriedumu testa ticamības pārbaude atšķiras no citu testu ticamības pārbaudēm. Testa ticamības pārbaudei tiek aprēķināts Pīrsona korelācijas koeficients, un tā pārbaude ir iekļauta Rezultātu daļā (skat.1.tabulu, 30.lpp).

3. *Agresijas aptauja* (Aggression Questionnaire, Buss& Perry, 1992). Latvijā tulkošanu un adaptāciju veikusi A.Gaitniece-Putāne (2006). Tulkojuma labojumus veica S. Sebre un I.Bite. Aptaujā ir apgalvojumi, no kuriem tiek veidotas 4 apakšskalas: fiziskā agresija, verbālā agresija, dusmas un naidīgums. Respondenti atbildes sniedza 5-punktu Likerta skalā, kur 1 nozīmē „pilnībā nepiekrītu”, 2 – „nepiekrītu”, 3- „dažreiz”, 4- „piekrītu”, 5- „pilnībā piekrītu”. Šajā pētījumā Kronbaha alfas ir šādas: Fiziskās agresijas skala sasniedz augstu ticamību ($\alpha=0,82$); pieņemamu ticamību sasniedz Dusmu ($\alpha=0,77$) un Naidīguma skala ($\alpha=0,71$) un Verbālās agresijas skalas ticamības līmenis ir nepietiekams ($\alpha=0,53$), un šīs skalas rezultāti tiek izmantoti ar piesardzību.

Procedūra

Mērījumi tika ievākti divās Latvijas vidusskolās un divās koledžās. Datu ievākšana notika frontāli, bez laika ierobežojuma, izsēdinot jauniešus pa vienam. Aptauju dalībnieki tika informēti par to, ka līdzdalība ir pēc brīvprātības, konfidencialitātes un anonimitātes principiem.

REZULTĀTI

Lai apstiprinātu, ka Morālo spriedumu tests ir ticams, C rādītājam – Morālās spriešanas spēju rādītājam, būtu jākorrelē ar visām sešām morālās spriešanas stadijām. Tiek sagaidīta augsta negatīva korelācija starp morālās spriešanas rādītāju un zemāko stadiju (1. un 2. stadija) rādītājiem, vidēja korelācija starp morālās spriešanas rādītāju un vidējo stadiju (3. un 4. stadija) rādītājiem, kā arī augsta pozitīva korelācija starp morālās spriešanas rādītāju un augstāko stadiju (5. un 6. stadija) rādītājiem. Kā arī korelācijai starp tuvāk esošajām stadijām, ir jābūt augstākai nekā ar tālāk esošajām stadijām.

1. tabula.

Morālo spriedumu testa ticamības pārbaude						
	1. stadija	2. stadija	3. stadija	4. stadija	5. stadija	6. stadija
Morālās spriešanas rādītājs (C)	-0,29**	-0,36**	-0,08	-0,01	0,33**	0,24**
1. stadija		0,63**	0,48**	0,62**	0,35**	0,36**
2. stadija			0,42**	0,53**	0,24*	0,35*
3. stadija				0,55**	0,42**	0,33**
4. stadija					0,43**	0,42**
5. stadija						0,46**

*p<0,05; **p<0,01

Kā redzam tabulā (skat. 1. tabulu), morālās spriešanas rādītājam ir augstas negatīvas korelācijas ar 1. un 2. stadijas argumentiem, nav korelācijas ar 3. un 4. stadijas argumentiem un ir pozitīva augsta korelācija ar 5. un 6. stadijas argumentiem. Aprēķinot korelācijas starp šiem rādītājiem, ir redzams, ka blakus esošās stadijas, kas pēc Kolberga modeļa atbilst vienam līmenim, savā starpā korelē ciešāk nekā citu morālās spriešanas līmeņu stadijas.

Morālās spriešanas kompetences rādītājs (C) ir svarīgs, jo uzrāda kopējo katra jaunieša morālās spriešanas līmeni. Morālās spriešanas spēju rādītāja (C) rezultāti ir variācijās no 0,77 punktiem līdz 60,64 punktiem.

Kuru vērtības nozīmē, ka:

- zems morālās spriešanas spēju līmenis ir no 1 – 9 punktiem;
- vidējs morālās spriešanas spēju līmenis ir no 10 – 29 punktiem;
- augsts morālās spriešanas spēju līmenis ir no 30 – 49 punktiem;
- ļoti augsts morālās spriešanas spēju līmenis ir augstāks par 50 punktiem.

Ļoti augstu morālās spriešanas spēju līmeni uzrādīja tikai 7 respondenti; augstu morālās spriešanas spēju līmeni uzrādīja 15 respondenti; vidēju morālās spriešanas spēju līmeni

uzrādīja 68 respondenti, savukārt zemu morālās spriešanas spēju līmeni uzrādīja 28 respondenti (N=118).

2.tabulā doti aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji pētījuma mainīgajiem lielumiem – agresīvai uzvedībai (fiziskai, verbālai, dusmām un naidīgumam), piedzīvotai fiziskai, emocionālai un seksuālai vardarbībai, pozitīvai attieksmei, kā arī morālās spriešanas spēju rādītājam un visu sešu stadiju rādītājiem.

2. tabula

Pagātnes pieredzes, agresīvas uzvedības un morālās spriešanas rādītāju mainīgie lielumi	(n=118)		sievietes (n=47)		vīrieši (n=71)		F
	M	(SD)	M	(SD)	M	(SD)	
Pagātnes pieredze:							
Fiziskā vardarbība	1,23	(0,35)	1,13	(0,16)	1,29	(0,42)	7,02*
Emocionālā vardarbība	1,80	(0,62)	1,89	(0,62)	1,73	(0,62)	1,86
Seksuālā vardarbība	1,08	(0,41)	1,06	(0,30)	1,09	(0,47)	0,18
Pozitīvā attieksme	4,01	(0,70)	4,17	(0,71)	3,90	(0,69)	4,37*
Morālā spriešana:							
C rādītājs	19,63	(13,72)	21,74	(15,39)	18,23	(12,41)	1,87
1.stadija	0,60	(4,46)	-,40	(4,31)	1,27	(4,47)	4,07*
2.stadija	-1,49	(5,83)	-3,00	(5,62)	-,49	(5,79)	5,43*
3.stadija	1,51	(5,12)	1,51	(4,52)	1,51	(5,52)	0,00
4.stadija	3,30	(4,42)	2,36	(3,96)	3,92	(4,62)	3,58
5.stadija	4,71	(4,39)	4,43	(4,78)	4,90	(4,14)	0,33
6.stadija	4,47	(4,41)	3,15	(3,78)	5,35	(4,60)	7,43*
Agresīva uzvedība:							
Fiziskā agresija	2,43	(0,74)	1,99	(0,62)	2,72	(0,67)	35,04**
Verbālā agresija	3,18	(0,59)	3,27	(0,55)	3,12	(0,60)	1,86
Dusmas	2,52	(0,58)	2,54	(0,62)	2,50	(0,55)	1,19
Naidīgums	2,86	(0,55)	2,85	(0,54)	2,86	(0,56)	0,09

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; F kritērijs attiecas uz sieviešu un vīriešu grupu rādītāju salīdzinājumu

Dotas aritmētiskās vidējās vērtības un standartnovirze (visu vērtību vidējās variācijas ap aritmētisko vidējo) visai grupai kopā, kā arī sieviešu un vīriešu grupām atsevišķi. Kā redzams (skat.2.tabulu), visplašākā vērtību vidējā variācija ap kopas aritmētisko vidējo ir Morālās spriešanas spēju rādītājam (C) sieviešu grupā (SD=15,39). Vismazākā vērtību vidējā variācija ap kopas aritmētisko vidējo ir Fiziskās vardarbības skalai sieviešu grupā (SD=0,16) (skat.2.tabulu).Lai noteiktu dzimuma ietekmi uz pētāmajiem mainīgajiem, tika izmantota vienfaktoru dispersiju analīze. Kā redzams (skat.2.tabulu), ir konstatēta nozīmīga saistība starp dzimumu un fiziskās agresijas skalu (F=35,04, $p < 0,01$), fiziskās vardarbības skalu

($F=7,02$, $p<0,05$), pozitīvās attieksmes skalu ($F=4,37$, $p<0,05$), morālās spriešanas 1.stadiju ($F=4,07$, $p<0,05$), 2.stadiju ($F=5,43$, $p<0,05$) un 6.stadiju ($F=7,43$, $p<0,05$).

Tālāk, aprēķinot Pīrsona korelācijas koeficientu, tika pārbaudīti izvirzītā pētījuma jautājumi:

1) Kādas ir saistības starp jauniešu morālās spriešanas un uzrādītajiem piedzīvotas emocionālās, fiziskās vai seksuālās vardarbības un pozitīvās attieksmes rādītājiem?

Rezultāti parāda, ka pastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp uzrādītu piedzīvoto pozitīvo attieksmi un morālās spriešanas 6. stadiju (Pīrsona $r=0,22$, $p<0,05$) (skat. 3.tabulu). Šīs korelācija ir pozitīva, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītajai piedzīvotajai pozitīvai attieksmei, pieaug morālās spriešanas 6.stadijas rādītāji. Jo augstāki uzrādītie pozitīvās attieksmes rādītāji, jo augstāk attīstīti 6. stadijas morāles principi, morāles vērtības.

Statistiski nozīmīga korelācija pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 5.stadiju (Pīrsona $r=-0,23$, $p<0,05$). Korelācija ir negatīva, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītās piedzīvotās seksuālās vardarbības rādītājiem, morālās spriešanas 5.stadiju rādītāji vidēji samazinās (skat.3.tabulu).

3. tabula.

Korelācijas starp uzrādītajiem pagātnes pieredzes un morālās spriešanas rādītājiem jauniešu grupā (n=118)

	Pozitīva attieksme ģimenē	Piedzīvota fiziskā vardarbība ģimenē	Piedzīvota emocionālā vardarbība ģimenē	Piedzīvota seksuālā vardarbība
Morālā spriešana:				
1.stadija	-0,04	0,12	0,00	0,01
2.stadija	-0,14	0,16	0,04	-0,05
3.stadija	-0,06	0,01	0,02	-0,01
4.stadija	0,12	0,04	-0,02	0,01
5.stadija	0,12	-0,09	-0,01	-0,23*
6.stadija	0,22*	0,14	-0,08	0,09
Morālās spriešanas rādītājs (C)	0,12	-0,14	-0,06	-0,01

n=118; * $p<0,05$; ** $p<0,01$

2) Kādas ir saistības starp jauniešu uzrādītajiem piedzīvotas emocionālās, fiziskās, seksuālās vardarbības vai pozitīvās attieksmes rādītājiem un agresīvas uzvedības izpausmēm?

Rezultāti parāda, ka pastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un fizisko agresiju (Pīrsona $r=0,27$, $p<0,01$), dusmām (Pīrsona $r=0,29$, $p<0,01$) un naidīgumu (Pīrsona $r=0,35$, $p<0,01$) (skat. 4.tabulu). Šīs korelācijas ir pozitīvas, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītajai piedzīvotajai fiziskajai vardarbībai, pieaug arī fiziskā agresija, dusmas un naidīgums.

**Korelācijas starp uzrādītajiem pagātnes pieredzes un agresīvās uzvedības rādītājiem
jauniešu grupā (n=118)**

	Fiziskā agresija	Verbālā agresija	Dusmas	Naidīgums
Pagātnes pieredze:				
Pozitīva attieksme ģimenē	-0,13	-0,04	-0,13	-0,20*
Piedzīvota fiziskā vardarbība	0,27**	0,08	0,29**	0,35**
Piedzīvota emocionālā vardarbība	0,14	0,17	0,34**	0,41**
Piedzīvota seksuālā vardarbība	-0,03	-0,12	0,08	0,13
n=118; *p<0,05; **p<0,01				

Statistiski nozīmīgas sakarības pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto emocionālo vardarbību un dusmām (Pīrsona $r=0,34$, $p<0,01$) un naidīgumu (Pīrsona $r=0,41$, $p<0,01$) (skat. 4.tabulu). Arī šīs korelācijas ir pozitīvas, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītajai piedzīvotajai emocionālajai vardarbībai, pieaug arī dusmas un naidīgums.

Vērā ņemama, statistiski nozīmīga, korelācija pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto pozitīvo attieksmi un naidīgumu (Pīrsona $r=-0,20$, $p<0,05$) (skat. 4.tabulu). Šī korelācija ir negatīva, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītās pozitīvās attieksmes rādītājiem, naidīguma rādītāji vidēji samazinās.

3) Kādas ir saistības starp jauniešu morālās spriešanas un agresīvās uzvedības rādītājiem?

**Korelācijas starp morālās spriešanas un agresīvās uzvedības rādītājiem jauniešu
grupā (n=118)**

	Fiziskā agresija	Verbālā agresija	Dusmas	Naidīgums
Morālā spriešana:				
1.stadija	0,22*	0,04	-0,01	-0,07
2.stadija	0,12	0,14	0,03	0,00
3.stadija	0,06	0,07	-0,07	-0,02
4.stadija	0,08	0,02	-0,04	-0,09
5.stadija	0,07	0,03	0,07	0,02
6.stadija	-0,00	-0,09	0,00	0,05
Morālās spriešanas rādītājs (C)	-0,13	-0,14	-0,01	0,05
n=118; *p<0,05; **p<0,01				

Rezultāti parāda, ka pastāv statistiski nozīmīga korelācija starp fizisko agresiju un morālās spriešanas 1.stadiju (Pīrsona $r=0,22$, $p<0,05$) (skat. 5.tabulu), kas norāda uz to, ka, pieaugot morālās spriešanas 1.stadijas rādītājiem, pieaug arī fiziskās agresijas rādītāji. Jo augstāk attīstīta morālā spriešana 1.stadijas līmenī, jo izteiktāka fiziskā agresija.

4) Kādas ir augstāk minētās saistības sieviešu un vīriešu grupām atsevišķi?

Rezultāti parāda, ka sieviešu grupā pastāv statistiski nozīmīga negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un morālās spriešanas rādītāju (C) (Pīrsona $r=-0,33$, $p<0,05$), kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītajiem piedzīvotās fiziskās vardarbības rādītājiem, morālās spriešanas rādītāji vidēji samazinās (skat.6.tabulu). Statistiski nozīmīga negatīva korelācija sieviešu grupā pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 2.stadiju (Pīrsona $r=-0,29$, $p<0,05$), kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītajiem piedzīvotās seksuālās vardarbības rādītājiem, morālās spriešanas spēju 2.stadijas rādītāji vidēji samazinās (skat.6.tabulu).

6. tabula.

Korelācijas starp uzrādītajiem pagātnes pieredzes un morālās spriešanas rādītājiem sieviešu grupā (n=47)

	Pozitīva attieksme ģimenē	Piedzīvota fiziskā vardarbība	Piedzīvota emocionālā vardarbība	Piedzīvota seksuālā vardarbība
Morālā spriešana:				
1.stadija	-0,01	0,12	-0,00	0,10
2.stadija	-0,05	0,14	0,15	-0,29*
3.stadija	-0,10	0,03	0,02	0,10
4.stadija	0,10	0,12	-0,02	0,03
5.stadija	0,03	-0,08	0,02	-0,11
6.stadija	0,12	0,02	-0,05	0,03
Morālās spriešanas rādītājs (C)	0,08	-0,33*	-0,21	-0,00

n=47; * $p<0,05$; ** $p<0,01$

7. tabulā attēloti rezultāti vīriešu grupai, kur, kā redzams, pastāv statistiski nozīmīga negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 5.stadiju (Pīrsona $r=-0,30$, $p<0,05$). Šī korelācija ir negatīva, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītajiem piedzīvotās seksuālās vardarbības rādītājiem, morālās spriešanas 5.stadijas rādītāji vidēji samazinās (skat.7.tabulu). Jo augstāk uzrādīta piedzīvotā seksuālā vardarbība, jo zemāk attīstīta morālā spriešana 5.stadijā.

Statistiski nozīmīga negatīva korelācija pastāv starp uzrādītu piedzīvoto pozitīvo attieksmi un naidīgumu sieviešu grupā (Pīrsona $r=-0,37$, $p<0,05$) (skat. 8.tabulu). Šī korelācija ir negatīva, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītās pozitīvās attieksmes rādītājiem, naidīguma rādītāji vidēji samazinās. Jo augstāk uzrādīta piedzīvotā pozitīvā attieksme ģimenē, jo mazāk izteikts naidīgums tagadnē.

Statistiski nozīmīgas sakarības sieviešu grupā pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un fizisko agresiju (Pīrsona $r=0,43$, $p<0,01$), dusmām (Pīrsona $r=0,39$, $p<0,01$) un naidīgumu (Pīrsona $r=0,48$, $p<0,01$) (skat. 8.tabulu).

Korelācijas starp uzrādītajiem pagātnes pieredzes un morālās spriešanas rādītājiem vīriešu grupā (n=71)

	Pozitīva attieksme ģimenē	Piedzīvota fiziskā vardarbība	Piedzīvota emocionālā vardarbība	Piedzīvota seksuālā vardarbība
Morālā spriešana:				
1.stadija	0,00	0,08	0,05	-0,04
2.stadija	-0,14	0,13	0,01	0,04
3.stadija	-0,04	0,01	0,02	-0,09
4.stadija	-0,20	-0,03	0,01	-0,00
5.stadija	0,07	-0,13	-0,14	-0,30*
6.stadija	0,14	0,11	0,07	0,12
Morālās spriešanas rādītājs (C)	0,12	-0,06	-0,03	-0,01

n=71; *p<0,05; **p<0,01

Šīs korelācijas ir pozitīvas, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītajai piedzīvotajai fiziskajai vardarbībai, pieaug arī fiziskā agresija, dusmas un naidīgums. Sieviešu grupā pastāv arī nozīmīga pozitīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto emocionālo vardarbību un naidīgumu (Pīrsona $r=0,39$, $p<0,01$).

Korelācijas starp uzrādītajiem pagātnes pieredzes un agresīvās uzvedības rādītājiem sievietēm (n=47) un vīriešu (n=71) grupās

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Pagātnes pieredze:								
1. Pozitīva attieksme ģimenē		0,01	-0,20	-0,16	-0,08	-0,13	-0,10	-0,10
2. Piedzīvota fiziskā vardarbība	-0,26		0,72**	0,62**	0,14	0,09	0,32**	0,35**
3. Piedzīvota emocionālā vardarbība	-0,52**	0,53**		0,60**	0,27*	0,19	0,44**	0,43**
4. Piedzīvota seksuālā vardarbība	-0,05	-0,08	-0,22		-0,09	-0,15	0,19	0,20
Agresīva uzvedība:								
5. Fiziskā agresija	0,02	0,43**	0,15	0,06		0,46**	0,45**	0,28*
6. Verbālā agresija	0,05	0,22	0,10	-0,04	0,46**		0,47**	0,23
7. Dusmas	-0,18	0,39**	0,20	-0,13	0,50**	0,48**		0,61**
8. Naidīgums	-0,37**	0,48**	0,39**	-0,04	0,41**	0,36*	0,65**	

*p<0,05; **p<0,01. Zem diagonāles attēlotas korelācijas sievietēm; virs diagonāles vīriešu grupai.

Vīriešu grupā pastāv statistiski nozīmīgas korelācijas starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un dusmām (Pīrsona $r=0,44$, $p<0,01$) un naidīgumu (Pīrsona $r=0,43$, $p<0,01$).

Statistiski nozīmīgas sakarības vīriešu grupā pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto emocionālo

vardarbību un fizisko agresiju (Pīrsona $r=0,27$, $p<0,05$), dusmām (Pīrsona $r=0,44$, $p<0,01$) un naidīgumu (Pīrsona $r=0,43$, $p<0,01$) (skat.8.tabulu).

9. tabula.

Korelācijas starp morālās spriešanas un agresīvās uzvedības rādītājiem sievietņu grupā (n=47)

	Fiziskā agresija	Verbālā agresija	Dusmas	Naidīgums
Morālā spriešana:				
1.stadija	0,13	0,20	-0,00	-0,02
2.stadija	0,07	0,32**	0,11	0,09
3.stadija	0,18	0,14	-0,11	-0,05
4.stadija	-0,01	0,11	-0,06	-0,12
5.stadija	0,10	-0,04	0,13	-0,01
6.stadija	-0,15	0,00	0,02	-0,03
Morālās spriešanas rādītājs (C)	-0,12	-0,22	-0,03	-0,08

n=47; * $p<0,05$; ** $p<0,01$

9. tabulā attēlotas korelācijas starp morālās spriešanas spēju rādītājiem un agresīvas uzvedības izpausmēm sievietņu grupā. Kā redzams, pastāv statistiski nozīmīga sakarība starp verbālo agresiju un morālās spriešanas 2.stadiju (Pīrsona $r =0,32$, $p<0,01$) (skat. 9.tabulu), kas norāda uz to, ka, pieaugot morālās spriešanas 2.stadijas rādītājiem, pieaug arī verbālās agresijas rādītāji sievietņu grupā. Jo augstāk attīstīta morālā spriešana 2.stadijas līmenī, jo izteiktāka verbālā agresija.

Aplūkojot morālās spriešanas rādītāju saistības ar agresīvas uzvedības izpausmēm vīriešu grupā, nepastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp mainīgajiem lielumiem.

DISKUSIJA

Mūsdienu Latvijā trūkst pētījumu par piedzīvotas vardarbības saistību ar morālo spriešanu un nav izpētītas saistības starp morālo spriešanu un agresīvām uzvedības izpausmēm. Skatoties plašāk, pasaules mērogā, šo jēdzienu saistība arī ir maz pētīts jautājums, īpaši maz pētīta ir morālās spriešanas saistība ar piedzīvoto vardarbību. Taču, pamatojoties uz esošajiem pētījumiem, ir konstatēta saistība starp piedzīvotu vardarbību un morālo spriešanu (Posada & Wainryb, 2008; Affouneh, 2007; Astor, 1994), saistība arī starp piedzīvotu vardarbību un agresīvu uzvedību (Fergusson, Horwood & Ridder, 2005; Williams, 2007), un saistība starp morālo spriešanu un agresiju (Arsenio & Lemerise, 2004).

Teorētiskajā daļā, analizējot līdzšinējos pētījumus, tika izsecināts, ka arī empīriski vajadzētu parādīties saistībai starp šiem mainīgajiem lielumiem Latvijā. Pievēršoties pirmajam šī pētījuma jautājumam – *1) Kādas ir saistības starp jauniešu morālās spriešanas un uzrādītajiem piedzīvotas emocionālās, fiziskās vai seksuālās vardarbības un pozitīvās attieksmes rādītājiem?* –, būtiski sākt ar to, ka pētījuma izlasē kopumā starp morālās spriešanas kompetences rādītāju un uzrādītu piedzīvoto vardarbību nepastāv statistiski nozīmīgas sakarības, taču, analizējot sieviešu un vīriešu grupas atsevišķi, tika konstatēti nozīmīgi rezultāti. Sieviešu grupā pastāv statistiski nozīmīga, negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un morālās spriešanas kompetences rādītāju, kurš raksturo indivīda kopējo morālās spriešanas līmeni. Balstoties uz šiem pētījuma rezultātiem, var secināt, ka, jo augstāki uzrādītie piedzīvotas fiziskās vardarbības rādītāji, jo zemākā līmenī attīstīta indivīda morālā spriešana. Iegūtie rezultāti papildina jau esošos, nedaudzos pētījumus, kur pastāv saistība starp piedzīvoto fizisko vardarbību un morālo spriešanu (Posada & Wainryb, 2008; Gilede, 2012). Pētījumos tiek aprakstīts, ka piedzīvota vardarbība atstāj sekas uz indivīda morālo spriešanu, to, kā tiek uztvertas lietas, kā domā, ko uztver par labu esam un, ko par sliktu, ko uzskata par pareizu un, ko par nepareizu (Boyden, 2003, kā minēts Affouneh, 2007; Williams, 2007).

Pirmā pētījuma jautājuma rezultāti parāda arī to, ka visā grupā pastāv statistiski nozīmīga, negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 5.stadiju. Šī saistība norāda uz to, ka, jo augstāki uzrādītie piedzīvotās seksuālās vardarbības rādītāji, jo zemākā līmenī indivīdam attīstīta morālā spriešana 5.stadijā, kurai raksturīga izpratne par to, ka cilvēkiem ir dažādas vērtības un viedokļi, ka vērtības var būt gan relatīvas, gan absolūtas, ka moralitāte var būt ar pretrunām un indivīdam pašam jāizsver, kas būtu labāks un, kas sliktāks, skatoties uz konkrēto situāciju kopumā. Balstoties uz pētījuma rezultātiem, var secināt, ka jo augstāk indivīds uzrādījis, ka piedzīvojis seksuālo vardarbību,

jo zemākā līmenī būs attīstītas viņa morāles īpatnības, vērtības un principi. Līdzšinējie pētījumi rāda, ka indivīdiem, kuri piedzīvojuši seksuālo vardarbību, var būt izkropļoti priekšstati un uzskati par sevi, citiem un pasauli kopumā, kā arī grūtības funkcionēt kā pieaugušam cilvēkam (Bhana, Petersen & McKay, 2005; Olafson, 2011), kas norāda uz saistību ar šī pētījuma rezultātiem. Indivīdam, kurš piedzīvojis seksuālo vardarbību, būs grūtības pašam izsvērt, kas ir labāks un, kas sliktāks, kā arī apzināties dažādu cilvēku izpratni un uzskatus, jo, balstoties uz šī un iepriekš veikto pētījumu rezultātiem, viņiem būs zemāk attīstīta morālā spriešana un izkropļots priekšstats par sevi un citiem.

Analizējot sieviešu un vīriešu grupas atsevišķi, statistiski nozīmīga negatīva korelācija, starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 5.stadiju, pastāv arī vīriešu grupā. Savukārt sieviešu grupā pastāv statistiski nozīmīga, negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 2.stadiju, kura balstās uz principu – ja es palīdzēju citam, viņš palīdzēs arī man. Pētījuma rezultāti norāda uz to, ka sievietes, kuras piedzīvojušas seksuālo vardarbību, var justies tā, ka viņas necer sagaidīt palīdzību no citiem. Līdzšinējie pētījumi rāda, ka piedzīvota seksuālā vardarbība izraisa zemu pašvērtējumu, pašefektivitātes trūkumu, sarežģījumus attiecībās ar citiem (Bhana, Petersen & McKay, 2005), kā arī grūtības uzticēties, veidojot attiecības ģimenē un ārpus tās (Richters, Rutayisire & Sleg, 2013), kas ir saskaņā ar šajā pētījumā iegūtajiem rezultātiem. Jo vairāk sievietes uzrādījušas, ka piedzīvojušas seksuālo vardarbību, jo grūtāk viņām ir uzticēties, un, visticamāk, viņām nebūs izveidojusies pārlicība – ja es palīdzu citam, cits palīdzēs man. Kā rāda līdzšinējie pētījumi, viņām būs zemāks pašvērtējums, kas var izraisīt sajūtu, ka viņu vajadzības ir mazsvarīgas un domu, ka citiem uzticēties nevar.

Atgriežoties pie pirmā pētījuma jautājuma, būtiska, visai grupai raksturīga, statistiski nozīmīga, pozitīva korelācija ir arī starp uzrādītu piedzīvoto pozitīvo attieksmi un morālās spriešanas 6. stadiju, kur tiek uzsvērtā sekošana sevis izvēlētiem, universāliem morāles, ētiskajiem principiem, to starpā cilvēku tiesību vienlīdzību, savstarpējo cieņu un respektu pret līdzcilvēkiem. Šai stadijai raksturīga arī indivīda pastiprināta apzināšanās, ka cilvēks ir vērtība pati par sevi, un pret viņu, kā vērtību jāizturas (Kohlberg, 1976). Tā, kā šajā pētījumā starp šo 6. morālās spriešanas stadiju un uzrādītu piedzīvoto pozitīvo attieksmi ģimenē pastāv statistiski nozīmīga, pozitīva korelācija, var secināt, ka, jo vairāk indivīds uzrādījis piedzīvoto pozitīvo attieksmi ģimenē, jo augstāk attīstīti viņa vispārējie ētikas principi. Šiem indivīdiem ir vieglāk citu uztvert, kā vērtību pašu par sevi, jo arī pret sevi viņi ir saņēmuši pozitīvu attieksmi - cieņu, respektu, atbalstu un sapratni. Šajā sakarā svarīgi minēt arī pētījumu, kurā iezīmējas tas, cik svarīga ir vecāka reakcija uz sociāli sodāmām darbībām bērna uzvedībā. Tas būtiski ietekmē bērna morālās spriešanas attīstību, jo, kā minēts pētījumā: vecāku pozitīvs

pastiprinājums, vienalga mērķtiecīgs vai nejaušs, ir viens no galvenajiem mehānismiem, ar kuru palīdzību indivīdi attīsta izpratni par labo un sliktu (Aronfreed, 1968).

Otrā pētījuma jautājuma – 2) *Kādas ir saistības starp jauniešu uzrādītajiem piedzīvotās emocionālās, fiziskās, seksuālās vardarbības vai pozitīvās attieksmes rādītājiem un agresīvas uzvedības izpausmēm?* - rezultāti parāda, ka visā grupā pastāv statistiski nozīmīgas, pozitīvas saistības starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un fizisko agresiju, dusmām un naidīgumu, kas norāda uz to, ka, jo augstāk uzrādīta piedzīvota fiziskā vardarbība, jo vairāk tagadnē tiek paustas dusmas, fiziskā agresija un naidīgums. Iegūtie rezultāti apstiprina rezultātus no jau esošajiem pētījumiem: jaunieši, kuri bērnībā cietuši no vardarbības, agresīvi un naidīgi turpina rīkoties arī pusaudžu gados un vēlāk (Mahajan et.al., 2010); indivīds, pret kuru veikta vardarbība, vēlāk var sākt uzvesties vardarbīgi (Fowler et al., 2009), dot priekšroku agresīvai, antisociālai uzvedībai, piemēram, zādzībai (Cicchetti, Koenig & Rogosch, 2004), novērtējot fizisku kaitējumu un atriebību, kā pozitīvu veidu taisnīguma atjaunošanā (Astor, 1994). Šeit parādās arī jau teorētiskajā daļā aprakstītais cikliskais efekts, ka tie, pret kuriem veikta vardarbība, vēlāk paši var kļūt par vardarbības veicējiem (Buckley et al., 2007; Williams, 2007).

Analizējot sieviešu un vīriešu grupas atsevišķi, uzrādītajai piedzīvotajai fiziskajai vardarbībai ar agresīvu uzvedību, sieviešu grupā pastāv tās pašas sakarības, kas visai grupai kopumā: pozitīvas saistības uzrādītai piedzīvotai fiziskai vardarbībai ar visām agresīvās uzvedības skalām – fizisko agresiju, dusmām un naidīgumu. Savukārt vīriešu grupas uzrādītie piedzīvotās fiziskās vardarbības rādītāji korelē tikai ar dusmu un naidīguma skalām. Iespējamie skaidrojumi tam, ka vīriešu grupā nepastāv saistības starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un fizisko agresiju, ir, ka vīriešu grupas pārstāvji salīdzinoši maz uzrāda gan to, ka cietuši no fiziskas vardarbības, gan to, ka ir fiziski agresīvi un, papētot aizpildītās anketas, var novērot, ka tie, kuri ir izteikti fiziski agresīvi, vairumā gadījumu, neuzrāda, ka ir cietuši no fiziskas vardarbības. Balstoties uz šo, var izvirzīt spekulāciju, ka saistības starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un fizisko agresiju nepastāv tāpēc, ka vīrieši piedzīvoto vardarbību noliedz.

Otrā pētījuma jautājuma būtiskas, visai grupai raksturīgas, statistiski nozīmīgas sakarības pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto emocionālo vardarbību un dusmām, un naidīgumu, kas norāda uz to, ka, jo augstāki uzrādītie piedzīvotās emocionālās vardarbības rādītāji, jo izteiktākas dusmas un naidīgums tagadnē. Sieviešu grupā pastāv statistiski nozīmīga saistība uzrādītajai emocionālajai vardarbībai ar naidīgumu, savukārt vīriešu grupā uzrādītajai emocionālajai vardarbībai pastāv saistība ne tikai ar naidīgumu, bet arī ar fizisko agresiju un dusmām. Arī līdzšinējos pētījumos minēts, ka indivīdi, kuri piedzīvojuši emocionālo

vardarbību, arī paši var kļūt emocionāli vēsi un neļauties vecāku kontrolei, neklausīt (Buckley et al., 2007) un kļūt naidīgi noskaņoti un agresīvi (Mahajan et.al., 2010).

Statistiski nozīmīga, negatīva sakarība, otrā pētījuma jautājuma ietvaros, pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto pozitīvo attieksmi un naidīgumu sieviešu grupā. Šī korelācija ir negatīva, kas norāda uz to, ka, pieaugot uzrādītās pozitīvās attieksmes rādītājiem, naidīguma rādītāji vidēji samazinās. Šī saistība parāda to, cik sievietēm svarīga ir pozitīva attieksme, atbalsts, sapratne un spēja uzticēties.

Apkopojot iegūtos rezultātus, varam secināt, ka trešā pētījuma jautājuma - 3) *Kādas ir saistības starp jauniešu morālās spriešanas un agresīvās uzvedības rādītājiem?* – rezultāti parāda, ka visā grupā pastāv statistiski nozīmīga, pozitīva korelācija starp fizisko agresiju un morālās spriešanas 1.stadiju, kura tipiski ir raksturīga pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem, tā ietver sevī klausību likumam, lai izvairītos no soda; indivīdi šajā attīstības līmenī ir egocentriski, neapsverot citu cilvēku intereses (Kohlberg, 1976). Šī pozitīvā saistība norāda uz to, ka, pieaugot pozitīviem vērtējumiem par morālās spriešanas 1.stadijas principiem, pieaug arī fiziskās agresijas rādītāji: jo raksturīgāka indivīdam morālā spriešana 1.stadijas līmenī (egocentriska, uz sevi un savu vajadzību apmierināšanu, vērsta domāšana), jo izteiktāk indivīds pauž fizisko agresiju. Iegūtie rezultāti papildina rezultātus no jau esošajiem pētījumiem: kāds pētījums, kur piedalījās pirmsskolas vecuma bērni un tika pētīta piedzīvotas vardarbības saistība ar zagšanu, kas šajā pētījumā tika vienādots ar morālo attīstības trūkumu. Rezultāti rāda, ka bērni, kuri piedzīvojuši fizisku vardarbību, vairāk dod priekšroku agresīvai, antisociālai uzvedībai, šajā gadījumā, zādzībai (Cicchetti, Koenig & Rogosch, 2004). Pētījums papildina šajā pētījumā iegūtos rezultātus ar to, ka bērni, kuriem morālā attīstība ir attīstīta zemākā līmenī, ne tikai, iespējams ir cietuši no vardarbības, bet arī paši dod priekšroku agresīvai un/vai antisociālai uzvedībai, kā piemēram, zādzībai.

Analizējot sieviešu un vīriešu grupas atsevišķi, vīriešu grupā nepastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp morālās spriešanas un agresīvas uzvedības rādītājiem, savukārt statistiski nozīmīga, pozitīva sakarība sieviešu grupā, pastāv starp verbālo agresiju un morālās spriešanas 2.stadiju, kura ir vērsta uz labuma gūšanu sev – ja es palīdzēju citam, viņš palīdzēs arī man (Kohlberg, 1976). Šī saistība norāda, ka, jo raksturīgāka sievietei morālā spriešana 2.stadijas līmenī (savu interešu vadīta morālā spriešana - “ja es palīdzēju citam, viņš palīdzēs arī man”), jo spēcīgāk tiek pausta verbālā agresija. Viens no pieņēmumiem būtu, ka sievietēm, kurām izteiktāka 2.stadijas morālā spriešana, darbība notiek pēc šāda principa: kamēr citi rīkojas saskaņā ar manām vajadzībām un palīdz man, ja man to vajag, viss ir kārtībā, taču tiklīdz netiks apmierinātas manas vajadzības (sevišķi, ja arī pati esmu jau palīdzējusi ar mērķi saņemt palīdzību arī no otra), es būšu neapmierināta un paudīšu verbālu agresiju. Taču svarīgi

minēt, ka šos rezultātus jāuzlūko piesardzīgi, jo, aprēķinot Kronbaha alfu un, nosakot aptauju skalu ticamību, tieši verbālās agresijas skalas rezultātus būtu jāinterpretē piesardzīgi.

Pirms pētījuma veikšanas, tika sagaidīts, ka parādīsies statistiski nozīmīgas sakarības uzrādītajai piedzīvotajai emocionālajai vardarbībai ar morālo spriešanu. Tika sagaidīta saistība, jo jau teorētiskajā daļā tika minēts, ka reizēm sabiedrībā valda uzskats, ka draudīga ir tikai piedzīvota fiziskā un seksuālā vardarbība, bet pētījumi rāda, ka arī piedzīvota emocionālā vardarbība var atstāt ļoti draudīgas un negatīvas sekas. Ja vecāks pret bērnu vērs pastāvīgus apvainojumus, kritiku un negatīvi viņu ietekmē, šī emocionālā vardarbība var uz bērnu attīstību atstāt negatīvu ietekmi (Sebre, Lebedeva & Trapenciere, 2004). Viens no iespējamajiem izskaidrojumiem, ka šī pētījuma ietvaros saistība starp uzrādītu piedzīvoto emocionālo vardarbību un morālo spriešanu neparādījās, ir par smaguma pakāpes dažādību piedzīvotai emocionālai vardarbībai salīdzinājumā ar fizisko un seksuālo vardarbību. Respektīvi, ir nozīmīga atšķirība starp to vai indivīds uzrāda, ka kāds uz viņu ir sakliedzis vienu vai divas reizes, vai kāds viņu ir izvarojis, vai sitis vienu vai divas reizes.

Šī pētījuma ierobežojumi ir saistīti ar to, ka, neskatoties uz to, ka izlases vidējais vecums ir 19,5 gadi, iespējams, Morālā sprieduma testa aptauja ir bijusi par sarežģītu Latvijas vidusskolniekiem un koledžu studentiem. Izvēloties pētījuma dalībniekus un vidi pētījuma veikšanai, ar vēlmi iegūt pēc iespējas kvalitatīvākus datus, ir diez gan komplicēti saprast, kādā vidē un kāda vecuma indivīdiem vislabāk būtu dot šo Morālo spriedumu testu, lai tas tiktu saprasts, kā arī uztverts nopietni. Nākotnē varētu izveidot jaunu, oriģinālu aptauju morālās spriešanas līmeņa noteikšanai, kas būtu specifiski piemērota vidusskolēniem un jauniešiem. Kā ierobežojumu var minēt arī to, ka šo anketu jautājumi ir diez gan tieši un arī personiski, īpaši par piedzīvotas vardarbības pieredzi un agresīvu uzvedību, kas var mazināt pētījuma kvalitāti, jo pastāv iespēja, ka pētījuma dalībnieki var nebūt atklāti, īpaši, ja viņi nav gatavi ko tādu atzīt pat paši sev.

Pētījuma stiprā puse, manuprāt, ir tas, ka, atbildot uz katru no pētījuma izvirzītajiem jautājumiem, tika iegūti rezultāti, kas rāda, ka pastāv kādas būtiskas sakarības starp pētāmajiem mainīgajiem lielumiem, kuras saskan ar jau esošo, citviet veikto pētījumu rezultātiem, kā arī papildina tos, kas norāda uz šīs problēmas aktualitāti un nozīmīgumu. Šī tēma mūsdienās ir ļoti aktuāla, bet maz pētīta. Bakalaura darba ietvaros (Kalneniece, 2013) izpētīju piedzīvotas vardarbības saistību ar morālo spriešanu. Šajā sakarā varu minēt vēl vienu stipro pētījuma pusi - šogad tika ņemti vērā un uzlaboti visi, manis piefiksētie trūkumi, kurus konstatēju, veicot bakalaura darbu. Tika palielināta pētījuma izlase no 90 uz 118; tika nodrošināta distance starp respondentiem, kas, iespējams, viņiem deva lielāku anonimitātes sajūtu; tika izvēlēta dažāda vide pētāmajiem jautājumiem. Domāju, ka šo ieteikumu ņemšana

vērā, ir viens no iemesliem, kādēļ izdevās iegūt dažādas sakarības starp uzrādītu piedzīvoto vardarbību, morālo spriešanas attīstību un agresīvām uzvedības izpausmēm.

Galvenais secinājums un pētījuma ieguvums ir tāds, ka pastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp uzrādītiem piedzīvotām fiziskām un seksuālām vardarbības rādītājiem un jauniešu morālo spriešanu; saistība starp uzrādītu piedzīvoto pozitīvo attieksmi un morālās spriešanas 6.stadiju; saistība starp uzrādītu piedzīvoto fizisko un emocionālo vardarbību un agresīvām uzvedības izpausmēm un saistība starp jauniešu morālo spriešanu un agresīvām uzvedības izpausmēm.

Balstoties uz to, kas izriet no pētījuma rezultātiem, nākotnē būtu vērtīgi gan atkārtoti veikt šāda veida pētījumu ar šīm pašām pētījuma metodēm, pamainot pētījuma dalībnieku izlasi, gan arī izveidot jaunu, oriģinālu aptauju morālās spriešanas līmeņa noteikšanai un izpētīt arī piedzīvoto emocionālo un fizisko vardarbību ne tikai ģimenē, bet arī ārpus tās. Vērtīgi un interesanti būtu veikt arī longitudinālu pētījumu, lai ilgākā laika posmā varētu izpētīt un novērot morālās spriešanas attīstību dažādās vidēs, dažādiem respondentiem, un tās dažādos ietekmējošos faktorus, kā arī saistības ar piedzīvotu vardarbību un agresīvu uzvedību.

SECINĀJUMI

Rezumējot teorētisko daļu, var secināt, ka izvirzītais mērķis izpētīt visu trīs mainīgo – piedzīvotas vardarbības, morālās spriešanas un agresīvas uzvedības - rādītāju saistību, attiecībā gan uz teorētisko, gan praktisko daļu ir sasniegts.

Vardarbību cietušie indivīdi, nereti nespēj pieņemt racionālus lēmumus, nespēj izsvērt, kas ir labs un, kas ir slikts. Viņiem ir traucēta uztvere par situācijām, par apkārtējiem un pašiem par sevi, kas ietekmē viņu morālo spriešanas attīstību, kā arī var veicināt to, ka šie bērni arī paši kļūst agresīvi (Astor, 1994). Šī pētījuma ietvaros parādās visu trīs jēdzienu saistība – piedzīvotas, morālās spriešanas un agresīvas uzvedības.

Pirmās nodaļas ietvaros tika aprakstīta morālā spriešana – tās jēdziena skaidrojums un dažādas attīstības teorijas. Ir dažādas morālās spriešanas teorijas, taču viņas visas vieno tas, ka visās teorijās tiek aprakstīta indivīda spēja veidot viedokļus par dažādām situācijām un vispārīgi pilnveidoties savā attīstībā, apgūstot spēju pašam izvērtēt pareizo un nepareizo rīcību un tā sekas (Colby & Kohlberg, 1987, kā minēts Mathew, Mayhew & Engberg, 2010). Galvenokārt, morālās spriešanas attīstības procesā indivīds apgūst spēju pats pieņemt lēmumus, balstoties uz saviem morāles principiem un sirdsapziņu, vienlaicīgi saprotot un pieņemot, ka katram cilvēka var būt atšķirīgi uzskati un vērtības. Katram indivīdam būtu svarīgi sasniegt pilnvērtīgāku morālo spriešanas pakāpi, bet, kā noskaidrojām darba gaitā, piedzīvota vardarbība var būt, kā viens no apdraudošiem faktoriem pilnvērtīgākai morālajai attīstībai, turklāt: jo zemāk attīstīta morālā spriešana, jo iespējamāka indivīda turpmāka agresīva uzvedība.

Agresijas jēdziens, veidi un cēloņi tika apskatīti otrajā nodaļā. Ir vairāk nekā 200 mēģinājumu definēt agresiju, taču pašreizējais vienojošais skaidrojums ir tāds, ka agresija ir uzvedība ar mērķi nodarīt kaitējumu citam indivīdam, zinot un saprotot, ka šis indivīds ir motivēts izvairīties no šī kaitējuma (Ching et al., 2012). Cēloņi, kāpēc indivīds ir agresīvs, var būt ļoti dažādi, tie var būt atkarīgi no sabiedrības kultūras iezīmēm, sociālā stāvokļa, vērtībām un, protams, ģimenes – kādas attiecības ģimenē valda, attieksme vienam pret otru, ģimenes sociālais stāvoklis un noteikti arī tas, vai kāds no ģimenes locekļiem jau pats nav piedzīvojis vardarbīgu rīcību.

Piedzīvotas vardarbības jēdziens, veidi un tās sekas tika apskatītas trešajā nodaļā. Rezumējot informāciju par sekām, būtu svarīgi atzīmēt, ka katrs indivīds vardarbību var uztvert citādāk, kā arī katram indivīdam var parādīties atšķirīgas piedzīvotas vardarbības sekas, atkarībā no daudz un dažādiem gan ārējiem, gan iekšējiem faktoriem - indivīda personības iezīmēm, viņa temperamenta un elastīguma (Condly, 2006, kā minēts Williams,

2007). Piedzīvota vardarbība var atstāt ļoti negatīvu iespaidu uz indivīda – viņa spēju spriest, pieņemt lēmumus, viņa saskarsmi ar citiem. Piedzīvota vardarbība ietekmē cilvēka attīstības procesu kopumā - emocionālo, kognitīvo, fizisko, psihisko, sociālo, bioloģisko, kā arī uzvedību (Holt, Buckley, & Whelan, 2008; Williams, 2007; Perry, 2009). Kā arī vardarbība indivīdā var izsaukt tādas emocijas un stāvokļus kā agresiju/dusmas, depresiju, bailes un trauksmes izjūtu, kā arī var ietekmēt viņu pārliecības par savu fizisko drošību (Williams, 2007; Fergusson et.al., 2005; Fowler, Toro, Tompsett & Baltes, 2009; Buckley, Holt & Whelan, 2007).

Ceturtās nodaļas galvenās atziņas ir tieši par šo saistību starp visiem trīs mainīgajiem – piedzīvoto vardarbību, morālo spriešanu un agresīvām uzvedības izpausmēm. Latvijā šāds pētījums vēl nav veikts, bet, pamatojoties uz esošajiem, citviet veiktiem pētījumiem, ir konstatēta saistība starp piedzīvotas vardarbības rādītājiem un morālo spriešanu (Astor, 1994; Posada & Wainrub, 2008), ir izpētīta saistība arī starp piedzīvotu vardarbību un agresīvu uzvedību (Fergusson, Horwood & Ridder, 2005; Williams, 2007), un saistība ir izpētīta arī starp agresiju un morālo spriešanu (Arsenio & Lemerise, 2004).

Šī pētījuma rezultāti rāda, ka sieviešu grupā pastāv statistiski nozīmīga, negatīva sakarība starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un morālās spriešanas kompetences rādītāju, kurš raksturo indivīda kopējo morālās spriešanas līmeni. Balstoties uz šiem pētījuma rezultātiem, var secināt, ka, jo augstāki uzrādītie piedzīvotas fiziskās vardarbības rādītāji, jo zemākā līmenī attīstīta indivīda morālā spriešana.

Visā grupā pastāv statistiski nozīmīga, negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 5.stadiju, kas norāda uz to, ka jo augstāk uzrādīti piedzīvotas seksuālās vardarbības rādītāji, jo zemāk attīstīta morālās spriešanas 5.stadija. Statistiski nozīmīga negatīva korelācija, starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 5.stadiju, pastāv arī vīriešu grupā. Savukārt sieviešu grupā, pastāv statistiski nozīmīga negatīva korelācija starp uzrādītu piedzīvoto seksuālo vardarbību un morālās spriešanas 2.stadiju, kura balstās uz vēlmi iegūt labumu sev – ja es palīdzēšu citam, viņš palīdzēs arī man.

Statistiski nozīmīga, pozitīva korelācija pastāv arī starp uzrādītu piedzīvoto pozitīvo attieksmi un morālās spriešanas 6. stadiju, kura balstās uz sekošanu sevis izvēlētiem vispārīgiem, universāliem ētiskajiem principiem, to starpā cilvēku tiesību vienlīdzību un savstarpējo cieņu, un respektu pret līdzcilvēkiem. Tātad - jo augstāki uzrādītie pozitīvās attieksmes rādītāji, jo augstāk attīstīts princips vadīties pēc augstākām morālām vērtībām.

Pastāv statistiski nozīmīgas, pozitīvas sakarības starp uzrādītu piedzīvoto fizisko vardarbību un fizisko agresiju, dusmām un naidīgumu, kas norāda uz to, ka: jo augstāki

uzrādītie piedzīvotas fiziskās vardarbības rādītāji, jo izteiktāka fiziskā agresija, dusmas un naidīgums tagadnē. Sieviešu grupā pastāv identiskas statistiski nozīmīgas sakarības kā visai grupai kopumā, savukārt vīriešu grupas uzrādītie piedzīvotās fiziskās vardarbības rādītāji korelē tikai ar dusmu un naidīguma skalām.

Visā grupā pastāv statistiski nozīmīga, pozitīva korelācija starp fizisko agresiju un morālās spriešanas 1.stadiju, kura tipiski ir raksturīga pirmsskolas un sākumskolas bērniem un balstās uz principu klausīt likumam, lai izvairītos no soda. Individīdi šajā attīstības līmenī ir egocentriski, neapsverot citu cilvēku intereses. Šī saistība norāda uz to, ka, jo raksturīgāka indivīdam morālā spriešana 1.stadijas līmenī (egocentriskā, uz sevi un savu vajadzību apmierināšanu, vērsta domāšana), jo izteiktāk indivīds pauž fizisko agresiju.

Analizējot sieviešu un vīriešu grupas atsevišķi, vīriešu grupā nepastāv statistiski nozīmīgas sakarības starp morālo spriešanu un agresīvām uzvedības izpausmēm, savukārt statistiski nozīmīga, pozitīva sakarība sieviešu grupā, pastāv starp verbālo agresiju un morālās spriešanas 2.stadiju, kura balstās uz vēlmi iegūt labumu sev – ja es palīdzēju citam, viņš palīdzēs arī man. Šī saistība norāda uz to, ka: jo raksturīgāka sievietei morālā spriešana 2.stadijas līmenī (savu interešu vadīta morālā spriešana - “ja es palīdzēju citam, viņš palīdzēs arī man”), jo spēcīgāk tiek pausta verbālā agresija.

Iegūtie rezultāti parāda, ka attieksme, kādu piedzīvo indivīds, spēlē ļoti lielu nozīmi viņa morālās spriešanas attīstībā un tajā, kā viņš attieksies pret citiem. Ja indivīds piedzīvo pozitīvu attieksmi, viņa augstākās morāles vērtības un principi ir attīstīti augstākā līmenī, viņam ir vieglāk diferencēt labo no sliktā, vieglāk sekot augstākām morālām vērtībām. Savukārt, ja indivīds piedzīvo negatīvu attieksmi (šajā gadījumā-vardarbīgu rīcību), tad viņa augstākās morāles vērtības un principi ir attīstīti zemākā līmenī, turklāt viņš ir vairāk vērsts uz agresīvu uzvedību arī pret citiem. Rezultāti, manuprāt, ir ļoti nozīmīgi un vērā ņemami gan psiholoģijas zinātnes jomai, gan visai sabiedrībai kopumā.

Liela pateicību par ieguldīto laiku, darbu un palīdzību gan idejas attīstīšanā, gan organizatoriski, vēlos izteikt sava maģistra darba vadītājai Sandrai Beatricei Sebrei. Saņēmu ne tikai profesionālu palīdzību, bet arī atbalstu un uzmundrinājumu.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

- Abderhalden, C., Needham, I., Friedli, T. K., Poelmans, J. & Dassen, T. (2002). Perception of aggression among psychiatric nurses in Switzerland. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 106, 110–117.
- Affouneh, S.J. (2007). How sustained conflict makes moral education impossible: some observations from Palestine. *Journal of Moral Education*, 36(3), 343-356.
- Ardrey, R. (1970). *The Social Contract: A Personal Inquiry into the Evolutionary Sources of Order and Disorder*. Copenhagen : Atheneum Academic Books.
- Aronfreed, J. (1968) *Conduct and conscience: The socialization of internalized control over behaviour*. New York: Academic Press.
- Arsenio, W., & Lemerise, E. (2004). Agression and moral development: integrating social information processing and moral domain models. *Child Development*, 75(4), 987-1002.
- Astor, R.A. (1994). Children's moral reasoning about family and peer violence: The role of provocation and rtribution. *Child Development*, 65, 1054-1067.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ:Prentice, Hall.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory and clinical psychology. In: N. J. Smelser & P. B. Baltes (Eds). *International of the Social and Behavioural Sciences*. 21, (pp. 14250–14254). Oxford: Elsevier Sciences.
- Bernstein, D.P., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J., Lovejoy, M., Wenzel, K., Sapareto, E., & Ruggiero, J. (1995). Validity of child abuse measurements: Dr. Bernstein and colleagues reply. *American Journal of Psychiatry*, 152, 1535-1537.
- Bhana, A., Petersen, I., & McKay, M. (2005). Sexual Violence and Youth in South Africa: The Need for Community-Based Prevention Interventions. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*, 29(11), 1233-1248.
- Boyden, J. (2003). The moral development of child soldiers: what do adults have to fear? *Journal of Peace Psychology*, 9(4), 343-362.
- Buckley, H., Holt, S., & Whelan, S. (2007). Listen to me! Children's experiences of domestic violence. *Child Abuse Review*, 16, 296-310.
- Buss, A. H. & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 36, 452 – 459.
- Ching, H., Daffern, M., & Thomas, S. (2012). Appetitive Violence: A New Phenomenon?. *Psychiatry, Psychology & Law*, 19(5), 745-763. doi:10.1080/13218719.2011.623338

- Cicchetti, D., Koenig, A. L., & Rogosch, F. A. (2004). Moral Development: The Association between Maltreatment and Young Children's Prosocial Behaviors and Moral Transgressions. *Social Development, 13*(1), 87-106.
- Colby, A., & Kohlberg, L. (1987). *The measurement of moral judgment: Theoretical foundations and research validation* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cole, M., & Cole, S.R. (1938). *The development of children*. Second Edition. San Diego: Scientific American Books.
- Condly, S.J. (2006). Resilience in children: A review of the literature with implications for education. *Urban Education, 41*, 211-236.
- Crick, N. R. (1995). Relational aggression: The role of intent attributions, feelings of distress, and provocation type. *Development and Psychopathology, 7*, 313 – 322.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development, 66*, 710 – 722.
- Dickens, G., Piccirillo, M., & Alderman, N. (2013). Causes and management of aggression and violence in a forensic mental health service: Perspectives of nurses and patients. *International Journal Of Mental Health Nursing, 22*(6), 532-544
- Dodge, K. A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. In D. Pepler & K. Rubin (Eds.), *The development and treatment for childhood aggression* (pp. 201–218). Hillsdale: Erlbaum.
- Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O. & Sears, R. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Durkin, K. (1995). *Developmental Social Psychology from infancy to old age*. Blackwell Publishing.
- Eysenck, M. W. (2004). *Psychology. An international perspective*. Hove, New York: Psychology Press Taylor and Francis Group.
- Fergusson, D.M., Horwood, L.J., & Ridder, E.M. (2005). Partner violence and mental health outcomes in a New Zealand birth Cohort. *Journal of Marriage and Family, 67*, 1103-1119.
- Ferns, T. (2007). Factors that influence aggressive behaviour in acute care settings. *Nursing Standard, 21*, 41–45.
- Fowler, P.J., Toro, P.A., Tompsett, C.J., & Baltes, B.B. (2009). Community and family violence: Indirect effects of parental monitoring on externalizing problems. *Journal of Prevention & Intervention in the Community, 37*, 302-315.

- Gaitniece – Putāne, A. (2008). Agresijas, emocionālā intelekta un stoicisma saistība 20 – 25 un 30 – 35 gadus veciem vīriešiem un sievietēm. Npublicēts promocijas darbs, Latvijas Universitātes PPF Psiholoģijas nodaļa: Rīga.
- Gilede, R. P. (2012). Experiences of Violence and Moral Reasoning in a Context of Vengeance. *Revista Colombiana De Psicología*, 21(2), 197-212.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women`s development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gilligan, C., & Wiggins, G. (1987). The origins of morality in early childhood relationships. In J. Kagan & S. Lamb (EDA.), *The emergence of morality in young children*. Chicago: University of Chicago Press.
- Green, R. G. (2001). *Human Aggression*, 2nd edn. London: Taylor & Francis.
- Hansen, B. (1996). Workplace violence in the hospital psychiatric setting. An occupational health perspective. *American Association of Occupational Health Nurses Journal*, 44, 575– 580.
- Hester, M, Pearson, C. (1998). *From periphery to centre: Domestic violence in work with abused children*. Bristol. The Policy Press.
- Holt, S., Buckley, H., & Whelan, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child Abuse and Neglect*, 32,797- 810.
- Howells, K., Daffern, M., & Day, A. (2008). Aggression and violence. In K. Soothill, P. Rogers, & M. Dolan (Eds.), *Handbook of forensic mental health* (pp. 351–374). Devon: Willan Publishing.
- Ishida, C. (2006). How do scores of DIT and MJT differ? A critical assessment of the use of alternative moral development scales in studies of business ethics. *Journal of Business Ethics*, 67, 1, 63-74.
- Jaffee, S., Hyde, J.S. (2000). Gender differences in moral orientation: A meta – analysis. *Psychological Bulletin*, 126, 703-726.
- Jansen, G. J., Dassen, T. W. N. & Jebbink, G. G. (2005). Staff attitudes towards aggression in health care: A review of the literature. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 12, 3–13.
- Jorgensen, G. (2006). Koglborg and Gilligan: duet or duel? *Journal of Moral Education*, 35(2), 179-196.
- Jouriles, E.N., McDonald, R., & Skopp, N. (2005). Partner violence and children. In Pinsof, M., & Lebow, J.L. (Eds.), *Family psyhology. The art of the science*. (pp.223-237). New York: Oxford University Press.

- Kalneniece E. (2012) Vardarbības sekas saistībā ar morālās domāšanas attīstību jauniešiem. Npublicēts kursa darbs II. Rīga, LU PPMF Psiholoģijas nodaļa.
- Kalneniece E. (2013) Jauniešu morālā spriešana saistībā ar pārdzīvotu vardarbību. Bakalaura darbs. Rīga, LU PPMF Psiholoģijas nodaļa.
- Kellog, ND., Menard, SW. (2003). Violence among family members of children and adolescents evaluated for sexual abuse. *Child Abuse & Neglect* 27: 1367-1376.
- Kohlberg, L. (1964). Development of moral character and moral ideology. In M.L. Hoffman & L.W. Hoffman, Eds., *Review of Child Development Research*, Vol. I, 381-431. New York: Russel Sage Foundation.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization. In T. Licona (Ed.), *Moral development and behavior*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Kraus, J. E. & Sheitman, B. B. (2004). Characteristics of violent behaviour in a large state psychiatric hospital. *Psychiatric Services*, 55, 183–185.
- Lagerspetz, K. M. J., Bjorkqvist, K., & Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11- to 12-year-old children. *Aggressive Behavior*, 14, 403 – 414.
- Lind, G. (1978). Der` Moralisches-Urteil-Test` (m-u-y). Anleitung zur Anwendung und Weiterentwicklung des Tests. (The moral judgement test MJT: guide to the application and further development of the test). In L.H. Eckensberger, Ed., *Entwicklung des moralischen Urteils – Theorie, Methoden, Praxis*. (Development of moral judgement – theory, methods, practice). Saarbrücken. University print, pp. 337 – 358.
- Lind, G. (2011). Moral competence and the democratic way of living. *Europe's Journal of Psychology*. pp. 569-596.
- Lind, G. (2013). The Dual Aspect Model of Moral Behavior – An Experimental Test of Piaget`s Theory of Affective-Cognitive Parallelism. University of Konstanz.
- Loeber, R. (1997). Key Issues in the Development of Aggression and Violence from Childhood to Early Adulthood *Annual Review of Psychology*, 48, 371–410.
- Mahajan, S., Arora, A. K., Gupta, P., & Kapoor, S. S. (2010). Adolescent violence: An emerging challenge. *Journal Of Punjab Academy Of Forensic Medicine & Toxicology*, 10(2), 97-100.
- Malzubris G. (2002). *Morālās spriešanas un emocionālās inteliģences saistība*. LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, npublicēts bakalaura darbs.
- Matthew, J., Mayhew, M., & Engberg, E. (2010). Diversity and moral reasoning: How negative diverse peer interactions affect the development of moral reasoning in undergraduate students. *The Journal of Higher Education*, 81(4),

460-488.

- Maxon, S. C. (1998). Homologous Genes, Aggression, and Animal Models. *Developmental Neuropsychology*, 14, 143–156.
- McGee, C. (2000). *Childhood Experiences of Domestic Violence*. Jessica Kingsley: London.
- Mischel, W. & Shoda, Y. (1995). A cognitive-affective system theory of personality: Reconceptualizing situations, dispositions, dynamics, and invariance in personality structure. *Psychology Revised*, 102, 246–268.
- Olafson, E. (2011). Child Sexual Abuse: Demography, Impact, and Interventions. *Journal Of Child & Adolescent Trauma*, 4(1), 8-21.
- Paciello, M., Fida, R., Tramontano, C., Lupinetti, C., & Caprara, G.V. (2008). Stability and change of moral disengagement and its impact on aggression and violence in late adolescence. *Child Development*, 79(5), 1288-1309.
- Perry, I. (2009). Violence: a public health perspective. *Global Crime*, 10(4), 368-395.
- Piaget, J. (1932). *The moral judgement of the child*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Poudžiunas, I. (2011). Dusmas un agresija vardarbību pārcietušiem jauniešiem un dusmu pārvaldīšanas programmas efektivitāte. Nepublicēts promocijas darbs, Latvijas Universitātes PPF Psiholoģijas nodaļa: Rīga.
- Posada, R., & Wainryb, C. (2008). Moral development in a violent society: Columbian children's judgments in the context of survival and revenge. *Child Development*, 79(4), 882-898.
- Raine, A. K., Loeber, D. R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., Stouthamer-Loeber, M., & Liu, J. (2006). The reactive- proactive aggression questionnaire: differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*, 32, 159–171.
- Richters, A., Rutayisire, T., & Sleg, H. (2013). Sexual transgression and social disconnection: healing through community-based sociotherapy in Rwanda. *Culture, Health & Sexuality*, 15 Suppl 4S581-S593.
- Sebre, S., Ļebedeva, L., Trapenciēre, I. (2004). *Laulību, dzimstību un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte*, Rīga: ABD
- Shaffer, D.R. (1993). *Developmental psychology: Childhood and adolescence* (3rd ed.). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Sternberg, R.J. (1995). *Psychology in search of the human mind*. Third Edition. San Diego, Orlando, Philadelphia: Harcourt, Inc.

- Tucker, C., Cox, G., Sharp, E., Gundy, K., Rebellon, C., & Stracuzzi, N. (2013). Sibling Proactive and Reactive Aggression in Adolescence. *Journal Of Family Violence*, 28(3), 299-310.
- Vaillancourt, T., Brendgen, M., Boivin, M., & Tremblay, R. E. (2003). A Longitudinal Confirmatory Factor Analysis of Indirect and Physical Aggression: Evidence of Two Factors Over Time?. *Child Development*, 74(6), 1628-1638
- Wieland, S. (1998). Techniques and issues in abuse-focused therapy with children, & adolescents: Addressing the internal trauma. Thousand Oaks, London: SAGE.
- Williams, R. (2006). The psychosocial consequences for children and young people who are exposed to terrorism, war, conflict and natural disasters. *Current Opinion in Psychiatry*, 19, 337-349
- Williams, R. (2007). The psychosocial consequences for children of mass violence, terrorism and disasters. *International Review of Psychiatry*, 19(3), 263-277.
- World Health Organization (1999) Report on the Consultation on Child Abuse Prevention. Iegūts no <http://www.yesican.org/definitions/WHO.html>